

Az „ormánsági egyke” és toposza

*Születésszabályozás Dél-Baranyában 1895—1930 között és
a kérdés megjelenése a 20. századi magyar eszmetörténetben*

Jelige: facsiga

Tartalomjegyzék

A kérdés.....	3
Bevezetés.....	4
Népesedési tendenciák	6
Általános népességszám.....	6
Nemek és arányuk	9
Életkor	10
Élveszületések és halálozások	11
Házasság, házaselet, válás.....	13
Családi állapot	13
A házasságkötések megoszlása életkor, lakhely és vallás szerint	14
Házaselet és válás	17
Születés.....	19
A születések számának alakulása	19
A nyers élveszületési arányszám és a közösség szerkezete.....	21
Születésszabályozás.....	21
Halandóság	23
Halandósági mutatók	23
Halálokok.....	25
Nemzetiségi kérdés	27
Németek	28
Egyéb nemzetiségek.....	30
Összegzés	32
Forrás- és irodalomjegyzék	33
Felhasznált források	33
Felhasznált irodalom	34
Mellékletek.....	37

A kérdés

Búvópatakként kerül a népesedés kérdése a társadalmi jelenségekről vitázók diskurzusába és így válik a társadalomtörténetben is egy, az aktualitását újra és újra elnyerő, ezáltal kutatást érdemlő területté.¹ A hazai társadalomtörténeti kutatásoknak – leginkább Andorka Rudolf eredményei révén – több évtizede jól ismert témája az ormánsági egykezés jelensége. *Kérdés viszont, hogy az Andorka által 1895 októberével lezárt vizsgálat után az 1930-as évek első felében erőre kapott úgynevezett „egyke-vitáig” hogyan alakultak a térség népesedési mutatói, s így mennyiben voltak megalapozottak az Ormánság magyarságát elsíratók félelmei?* Úgy vélem, hogy az ormánsági egykezéstről folytatott vita gyújtópont: olyan összetett demográfiai és irodalmi háttérű kérdéskör metszéspontjában áll mind kirobbanásának időpontját, mind az arról vitatkozók szakmai képzettségét, nívóját, mind pedig a későbbi, szintén inspiratív kutatást tekintve, hogy önként kínálja magát az elemzésre.

A kutatás során megismert és felhasznált irodalom közül Andorka Rudolf ormánsági egykét feldolgozó tanulmányai a feltenni szándékozott kérdések újrafogalmazásakor iránytűként szolgáltak. A demográfiai elemzés e tanulmány keretében a nem nominatív adatfeldolgozásra koncentrált: a családrekonstrukció elvégzése egy további, kiterjedtebb elemzés alapjául szolgál.² Számos tendencia viszont így is mérhető, több mechanizmus elemezhető és néhány magyarázó elv megérthető a rendelkezésre álló adatok felhasználásából.³ Hogy kérdéseimre választ nyerjek, a társadalomtörténet által kedvelt interdiszciplináris nyitottsággal⁴ és komparatív szemlélettel⁵ igyekeztem eljárni.

¹ A kérdés nem csak a hazai palettán bír aktualitással, a szintén fókuszban elhelyezkedő kínai egykezéstről és történeti háttéréről lásd: Liu, 2008.

² Az itt érvényesíteni kívánt aspektusokról ld. Kitzmann et al. 2002.

³ „...a demográfia mint tudomány lényege: méri a növekedést, elemzi a mechanizmusokat és igyekszik megérteni az okokat.” In.: Livi-Bacci, 1999. 21.

⁴ „A szociológia több központi témája, mint a társadalom rétegződése, a társadalmi mobilitás, a különféle csoportok alakulása, működése, a társadalom tagjainak életmódja nem mutatható be anélkül, hogy a társadalom struktúráját, az utánpótlást, a termékenységet, a halandóságot, a vándorlást, azaz a demográfiai vizsgálatok alapproblémáit ne vennénk figyelembe.” In.: Cseh-Szombathy, 2001. 3.

⁵ Wrigley, 1973. 29.

Bevezetés

Az Ormánság meghatározása néprajzi alapú,⁶ kiterjedése leginkább a népviselethez kötött.⁷ A jelenlegi közigazgatási beosztás mellett negyvenöt települést tekintünk idetartozónak,⁸ melyek közül Sellye és Vajszló emelkedett ki: jórészt mert parasztságuk mellett említésre méltó ipari és kereskedő réteggel bírtak.⁹ Kodolányi meghatározása szerint az Ormánság a „leggyengébb pont, ahol a nép életöszöne a leghamarább megtörött.”¹⁰

Az „egyke” az egyetlen gyermek vállalását jelentő terminus technicus,¹¹ első ismert megjelenése 1806-ból való, a köznyelvbe a Dráva alsó folyásának vidékéről, illetve a délkelet-dunántúli nyelvjárásokból került.¹² Így érthető, hogy az egyke fogalma elválaszthatatlanul összeforrott az Ormánsággal, részint a Sárközzel, s a kérdéskör tárgyalása kapcsán mint mérvadó, alapvető minta kapott szerepet.¹³ Az ormánsági egykezés vizsgálatának három korszaka különíthető el,¹⁴ mégis a legutóbbi, az 1920-as, 1930-as évek vitája, amely miatt az egyke „a pusztulás, az erkölcsi degeneráció és sivár élet szinonimája”¹⁵ lett. Szerepe ebben a kontextusban teljeseedett ki, így kapott szimbolikus és ideológiai színezetet, így nyerte el helyét a nemzethalál eszmekörében és így vált az antikapitalista eszmék hivatkozási pontjává.¹⁶

A téma felvezetése kapcsán érdemes röviden áttekinteni az irodalmárok és a statisztikusok közötti vitát. A közöttük zajló polémia alapja a két csoport által használt forrás megítélése. Míg a statisztikusok jellemzően a népszámlálások demográfiai adatait használták fel a helyzet megítélésére, addig az irodalmárok – bár esetenként utaltak statisztikákra – következtetéseiket leginkább benyomásaikból vonták le. Illyés Gyula már vitaindító cikkében hangot

⁶ Kiss Z., 1991. 13.

⁷ „A viselet alapján határozták meg tehát, hogy azok a fálvak tartoznak az Ormánsághoz, amelyekben a nők biklát – térdig érő fehér szoknyát – viselnek.” In.: Kodolányi ifj., 1960. 8.

⁸ Adorjás, Baranyahídvég, Besence, Bogádmindszent (korábban Czinderybogád és Újmindszent), Bogdása, Cún, Csányoszló (korábban: Kiscsány és Oszró), Diósvizsló, Drávacsehi, Drávacsepely, Drávafok, Drávaiványi, Drávapalkonya, Dráwapiski, Drávaszabolcs, Drávaszerdahely, Gyöngyfa (korábban Helesfa és Rónádfa), Hirics, Ipacsfa, Kákics, Kémes, Kemse, Kísszentmárton, Kórós, Kovácsida, Lúzsok, Magyarmecske, Márfa, Markóc, Marócsa, Mónosokor, Nagycsány, Okorág, Páprád, Piskó, Rádfalva, Sámód, Sellye, Sósvertike, Szaporca, Terehegy, Tésenfa, Vajszló, Vejti, Zaláta.

⁹ Kodolányi ifj., Uo. 11.

¹⁰ Kodolányi, 1963. b.

¹¹ Juhász, 1975. 261.

¹² Zaicz, 2006. 169.

¹³ Andorka, 1981. 103.

¹⁴ A reformkorban vezérszónoka Höbling Miksa, a 19. század végén Buday Dezső, 1933-ban pedig Illyés Gyula robbantotta ki a vitát, Kodolányi János és Fülep Lajos előzetes publicisztikája nyomán.

¹⁵ Gyáni, 2006. 76.

¹⁶ Uo. 77.

ad a statisztikákkal szembeni bizalmatlanságának,¹⁷ s ezt erősíti – az amúgy a kérdésnek személyesen utána nem járó, csupán Illyés elbeszélésére hagyatkozó – Babits Mihály is: „Itt élmények beszélnek és nem statisztika, és az élmények hitelesebbek, mint a statisztikák!”¹⁸ Fülep Lajosnál ragadható meg, mi áll ennek a „hiteltelenségnek” a háttérében: azzal ugyanis, hogy a statisztikusok az adatsorokra hagyatkoznak „nem ilyen pesszimisták, sőt igyekeznek a magyarság helyzetét kedvező színben feltüntetni.”¹⁹ A Nyugat-vitában megszólaló irodalmárok – szintén Illyés után – Fülepet, a (majdnem) helyben levőt és lelkipásztori feladatot ellátót tekintették a hiteles forrásnak. A statisztikusok oldaláról Braun Róbert vette fel a kesztyűt, mikor Illyés tapasztalatait „úti impresszióknak”, teljes terjedelmében esetleges meglátásoknak titulálta.²⁰ Bár Braun a népszámlálás adataira hivatkozik, ezzel kapcsolatban valóban helytálló Fülep Lajos panasz, aki annak kiaknázatlanságát veti a statisztikusok szemére,²¹ bár érdemes citálni a vele egy táborba szálló Németh Imrét is, aki teljesen fölöslegesnek tekinti a részlet-adatokkal való bíbelődést: gondolva, hogy mellettük érvelni annyi, mint ellenük.²²

A statisztikusokkal folytatott vita anyagának teljes feltérképezését el kell végezni, de így is látjuk, hogy szintézis nem született és úgy vélem, nem is születhetett: míg a Statisztikai Hivatal adatsorai bevett módszerek által felvettek, de facto publicisztika előttiék és az egész országra vonatkozóak, addig az irodalmárok „impressziói” megelőlegezettek, hiszen Fülep Lajos, Illyés Gyula és a falukutatók módszereiket, szempontjaikat a helyzetre hangszerelve alakították ki. A statisztikusok adatfelvételeikkor nélkülözték a regionális szempont érvényre juttatását, míg az irodalmárok szinte kizárólag ezt tették meg fokmérőül. Ezeken kívül ott húzódott a hangvétel különbsége is: míg a statisztikusok számok és tendenciák által meghatározott jegyekről beszéltek, s így mellőzték az érzelmi tónust, az irodalmároknál előfeltétel volt a téma negatív hangulati konnotációja. Az irodalmárok helyzetét végül a „magyar” definíciója relativizálja: a vita során végig érezhető, hogy csak azt tekintették ebben a kérdésben magyarnak, aki tősgyökeres és lehetőség szerint református, úgynevezett „ormánsági faj.”²³

¹⁷ „Bizalmatlan vagyok a statisztikákkal szemben; a végső határon, a kérdés eldöntésénél, ahol pedig igazi szerepük kezdődne, alig válnak be; az emberi természet rugalmasabb a számoszlopoknál.” In: Illyés, 1992. c. 19.

¹⁸ Babits, 1992. 35.

¹⁹ Fülep, i. m. 62.

²⁰ Braun, 1992. 52.

²¹ Fülep, 1992. 60.

²² Németh, 1992. 108.

²³ Szabó Sándor, 1992. 109.

Népesedési tendenciák

A népesedési tendenciák elemzése kapcsán felhasznált források kiválasztásakor törekedtem a sokszínűsége: öt népszámlálás vonatkozó adatait,²⁴ a Klinger-féle községsoros adatszámítás ormánsági falvakra vonatkozó születési és halálozási adatsorait és a vajszlói anyakönyvi kerület anyakönyvi másodpéldányainak számottevő részét feldolgoztam.²⁵ Az egyes demográfiai folyamatok elemzésén túl szeretném bemutatni az irodalmárok kapcsolatos megjegyzéseit is.

ÁLTALÁNOS NÉPESSÉGSZÁM

A népesség mérete, egyes területek népsűrűsége a biztosított munkaerő miatt vált meghatározóvá, különösen a technikai fejlődést megelőző, illetve annak korai szakaszában.²⁶ A népesség nagysága pedig arra az elgondolásra szerveződik, hogy az utódok száma és a felnevelésükre fordított idő egymással fordított arányban áll.²⁷ A kérdés kapcsán szerepet kap a népesedési tendencia megítélésének kulturális sokszínűsége: ellentétes folyamatok ellentétes megítélés alá esnek tértől, időtől függően.²⁸ A növekedés vizsgálata nem állhat meg a népesedési tendencia irányának analizálásánál: a környezeti feszültség hasonlóan irányt szab neki.²⁹ Magyarország népessége a vizsgált időszakban növekedett: 1910-ben 7,6 millió, 1920-ban 8 millió, 1941-ben 9,3 millió ember élt hazánk mai területén.³⁰ Az 1930-as népszámlálás alapján Kovács Imre 223 települést sorol az egykés települések közé, melyek több mint négyötöde a Dunántúlon, leginkább Baranya megyében található. Baranya népesedésének tekintetében bár a jelzett időszakra fókuszálunk, rendelkezésünkre állnak a megelőző és későbbi adatok egyaránt.³¹ A nyolc kistérség közül 1900 és 1941 között a pécsi esetében látunk számottevő vál-

²⁴ Értve ez alatt az 1900., 1910., 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálások adatait.

²⁵ Születési anyakönyvek: 1895-1923; házassági anyakönyvek: 1895-1940; halálozási anyakönyvek: 1895-1930.

²⁶ Livi-Bacci, 1999. 15.

²⁷ Uo. 16–17.

²⁸ Semlyén, 1982.

²⁹ Livi-Bacci, i. m. 41.

³⁰ Klinger, 1997. 295.

³¹ Az adatfelvételnél a 2001. évi népszámlálás Baranya megyei adatsorát használtam, ahol a korábbi adatokat is feltüntették. A kistérségi beosztás megtartását indokolja a sellyei kistérség külön kezelése, amiből jobban megismerhetjük az ormánsági viszonyokat.

tozást (2. sz. melléklet). A populáció számának emelkedése 1920 után indult meg: ebben java-részt Pécs szerepkörének további erősödése érhető tetten.

Az 1900. évi eredményekkel összevetve 1941-re az Ormánságot túlnyomórészt lefedő sellyei és szigetvári térség mutat csökkenést: a sellyei esetében ez 5%-os, a szigetváriéban 3%-os. A legintenzívebb, 33%-os népességyarapodást a pécsi térség produkálta, második a komlói, harmadik a siklói, melynek teljesítménye a megyei átlag alatti. A sellyei térség népességcsökkenése 1900 és 1910 között érzékelhető, hiszen míg a megyei átlag 5%-os növekedést mutat, addig a sellyei régióban 1%-os eséssel számolunk. Bár 1910 és 1920 között a komlói térséget kivéve mindenhol csökkenést tapasztalunk, a sellyei és a szigetvárié így is átlagon aluli, a növekedés mértéke 1920 és 1930 között csak a szigetvári térség esetében éri el a megyei átlagot. A tendencia megfelel az országosnak és nem kizárt, hogy a népesség természetes gyarapodása itt is a természetes szaporodást jelzi, feltéve, hogy a hazai szinten minimális migráció itt is érvényesül.³² Baranya népesedése 1870 és 1941 között 33%-os gyarapodást mutat, ez a dunántúli átlag alatt van, így – e szempontból – ez is beillik a Németh által alkotott gondolati ívbe, amely szerint a növekedés kisebb üteme a sorvadás bizonyossága.³³ Fenti mutatóink is igazolják, hogy az Ormánságban olyan tendencia rajzolódik ki, amely eltér a megyei szinttől: sehol nem tapasztalunk azonban drasztikus esést és az 1910-ben mért sellyei csökkenés az egyetlen, ahol a változás iránya nem igazodik a megye többi régiójáéhoz.

1941-ben az Ormánság negyvenöt falvában 1900-hoz mérten átlagosan 6%-os a csökkenés: ez bőven a megyei 13%-os növekedés alatt van, a különbözet 19%-os, s 1930-ban is 12%-os (3. sz. melléklet). Vajon ezek azok a változások, amelyeket Illyés tapasztalati úton szűrte le, s melyek kapcsán úgy vélte: elvész a magyar?³⁴ Érdeemes három adatot összevetnünk: 1930-ban az Ormánság össznépessége 23 567 fő volt; ebből református 13 345 fő (57%), a kákicsi lelkész, Kiss Géza pedig a református egyházak összeírására hivatkozva az „ősi törzs” lélekszámát 12 000 főben állapítja meg.³⁵ Itt érhető tetten Illyés becslése is, aki a hivatalos

³² Katona, 1997. 274-275.

³³ Németh, i. m. 108.

³⁴ „Ötven-hatvan év múlva már keresni kell itt magyart. Nemcsak itt lehet Tolnában, Somogyban és Baranyában, hanem az egész Dunántúlon. Ez már az én vizsgálódásaim eredménye. Ha csak valami csoda nem jó közbe.” In.: Illyés, 1992. c. 6.

³⁵ „Az ősi törzs lélekszáma – a többi mind mellette sarjadó tenyészet – 1934-ben a református egyházak összeírása szerint már csak 11 961 lélek a 45 községben. A belőle kivált néhány nazarénussal kerek 12 000 lélekre tehető.” In.: Kiss, 1986. 493

kimutatások felére becsüli a magyarok számát,³⁶ a többi pedig – Kiss Gézától megtudjuk – „tenyészet”. Az ormánsági lakosságszám arányában a megyei szinthez mérten csökkenést mutat, de vizsgáljuk meg, hogyan történt a változás a térségen belül! Az 1900-as adatokhoz viszonyítva 1910-re huszonnyolc településnek csökkent a lakossága, három esetében nem történt változás, tizennégy esetében pedig növekedés tapasztalható: köztük találjuk a két regionális központot, Vajszlót és Sellyét. A két időszak között jellemző lakosságszám változást (-4%) huszonegy település haladta meg (azaz kevésbé csökkent, vagy éppen nőtt a lakosságuk). Legnagyobb mértékű a természetes csökkenés Okorágon, Baranyahídvégen és Drávaiványiban: utóbbi kettő már Höbbling 1845-ös statisztikájában is felhívta magára a figyelmet hasonló tendenciájával.³⁷ 1920-ban a népességszám csökkenése jelentősebb: itt viszont kalkulálnunk kell a világháború országszerte is megmutatkozó, visszavetítő tendenciájával. Legnagyobb mértékben Kemse lélekszáma fogyatkozott, lakosságának negyedét (112 fő) elvesztette: ugyanakkor 23 település hozta vagy meghaladt a régió népességszám-változásának átlagát, közülük Vajszló lakossága csekély mértékben, de nőtt. A következő, 1920 és 1930 közötti időszakban, amely számunkra azért is különösen releváns, mert egybeesik a vita megindulásával, azt látjuk, hogy az 1920-as adatokhoz viszonyítva gyarapodott az Ormánság lakosságának száma (közel 1800 fővel, +8%): a gyarapodás mértéke a megyei aránnyal megegyezik. A lélekszám csökkenése Kákicsón a legnagyobb, de összesen 28 településen stagnál vagy növekszik a lakosság száma: Gyöngyfán és Markócon közel két és félszeres a gyarapodás, bár feltételezhető, hogy Markóc esetében – Katona Tamás állításával ellentétben – egyéb tényező is hat, hiszen 1941-re már itt a legnagyobb a csökkenés (63%-os), míg a sorban második Lúzsoknál ez 16%-os. Összességében 1930 és 1941 között csupán két százalékkal esik a lakosság száma (igaz, megyei szinten +5%-os a változás): a régió szintjénél kisebb csökkenés, vagy pedig növekedés tapasztalható 22 község esetében.

1870-től 2001-ig az Ormánság lakosságának egyharmadát elvesztette (4. sz. melléklet): Baranya megye lakossága ezalatt másfélszeresére, Magyarországé több, mint kétszeresére nőtt. Az 1930. évi népszámlálás szerint az ormánsági lakosságszám változása -8%-os, miközben a baranyai lakosságszám negyedével, Magyarországé közel háromnegyedével növekedett. Ezek az önmagukban szemlélt arányok egymás mellé helyezve könnyen megtéveszthetnek és

³⁶ „Azt hiszem, nem követek el nagy túlzást, ha – itt igazán impresszióról van szó – a falvakban élő magyarok számát a hivatalos kimutatás körülbelül felére teszem. Ezek száma is évről évre ijesztő mértékben fogy.” In.: Illyés, 1992. a. 73.

³⁷ Höbblinget (1845) idézi Andorka, 2001. c. 73.

valószínűleg ez az a szemlélet, amely legalább a korabeli szemlélőket is vészkiáltásokra ösztönözték. Pedig jogosan merül fel a kérdés, hogy mennyiben indokolt ezeknek az adatoknak az összevetése? Magyarország, de Baranya megye is területi, népsűrűségi arányaiban jóval több fejlettebb, iparosodottabb területtel rendelkezik, mint az amúgy közigazgatásilag soha nem önállósult Ormánság. Az előbbi elemzés során azért is emeltem ki a legmagasabb népességfogyást produkáló falvakat, hogy láthatóvá váljon, nem véletlen az, hogy Kemse és Kákics is többször vált vizsgálati és hivatkozási alappá az ormánsági egyke kérdésében: speciális esetek voltak, melyekkel mégis az egész Ormánságot igyekeztek leírni. Látjuk azt is, hogy az Ormánság népességének fogyása közel sem jelenti az Ormánság minden egyes falvában végbemenő fogyatkozást, de a fogyatkozó települések köre sem mindig fedi egymást. A vizsgált 45 falu közül 1900—1910 között 17-ben, 1910—1920 között 11-ben, 1920—1930 között – tehát a vita kirobbanásának időszakában – 28 faluban, vagyis több mint a falvak kétharmadában, és 1930—1941 között is majd a falvak felében, 20 településen számolhatunk minimum stagnálással, de inkább népességnövekedéssel! Fentiekkel indoklom, hogy a népességszám-változás tendenciáinak megítélése csak előbbieik fenntartásával elemezhető.

Nemek és arányuk

A nemek arányát az öt feldolgozott népszámlálás alapján vizsgálom: az ezer férfira jutó nőé az egyetlen használható mutató a kérdés kapcsán, ami bár nem illusztrálja a nők szerepét a családon belül, mégis rámutat a megítélést meghatározó tendenciák szerepére. A korszakban emelkedett a nők aránya (5. sz. melléklet): míg 1900-ban 1.013 nő jutott ezer férfira, addig 1941-ben ez a szám 1.034 főre nőtt, s a korszakban megfigyelhető csúcsot az 1920. évi népszámlálásban érjük tetten, amikor 1.055 főre emelkedett a nők száma.

A nemek vizsgálata kapcsán találkoztunk az ormánsági fiatalasszonyok munkavállalási kedvét ostromozó leírással,³⁸ de olvasunk – akár Kodolányi ormánsági népeletet bemutató regényei, akár a népi írók több, összecsengő megállapítása alapján³⁹ – az asszonyok szerepének erőteljes, meghatározó voltáról is. Létező feltételezés, hogy a korban tapasztalható változás

³⁸ „sírni szerettem volna, mert az a csend, az a néma mosoly, az az ősi lustaság, ami az élő fiatal asszonyból áradt, az a fatalisztikus és fantasztikus nyugalom maga volt az enyészet.” In.: Harsányi, 1992. 43.

³⁹ Erdei, 1973. 180.

háttérben a nők önmaguk számára való fontosabbá válása állt:⁴⁰ de elképzelhető-e olyan kor-szak, amikor a nőknek, vagy egyáltalán bármilyen nemű embernek, önmaga tartósan ne lett volna fontos? A férfi-nő viszonytal kapcsolatban tapasztalom, hogy az nem ormánsági sajátosság, hanem általános szinten megjelenő tendencia: az erre való hivatkozás tehát nem segít hozzá az Ormánságban megfigyelhető egykezés megértéséhez; az irodalmárok számára mégis hivatkozási alappá vált a nők növekvő aránya a lentebb tárgyalásra kerülő, úgynevezett vőrendszer kapcsán.

Életkor

Az életkori arányok vizsgálatából szeretném megtudni, vajon mennyiben észlelhető az elöregedés feltételezett tendenciája és az milyen mértékű? Kovács Imre az öregek feltűnő nagy számáról és a társadalomból lassan eltűnő gyermekekről ír.⁴¹ A korosztályok szerinti megoszlás vizsgálatáért újból a népszámlálási eredményekhez nyúlok.

1. táblázat Életkori megoszlás az Ormánságban

	0-14	15-59	60+
1900	26%	61%	14%
1910	25%	60%	15%
1920	22%	63%	15%
1930	23%	62%	16%
1941	24%	60%	17%

Három csoportot képeztem az adatokból: a *gyermekek* korosztálya a 0-14 év közöttieké, a *felnőttek* a 15-59 év közöttieké (pontosabban: nemző- és szülőképeseké) és a 60 éven felülieké az *idősek* csoportja. Miután nem arányosak a korcsoportok, részben torzít az egymással való összevetés: a hangsúly e három korosztályra vonatkozó népszámlálási eredmények összehasonlításán van. Valóban megfigyelhető a 14 éven aluliak nem túl jelentős csökkenése, a visszaesés itt is a világháború negatív hatásának tudható be, ezt követően viszont arányuk

⁴⁰ „a születéskorlátozásnak és az egykének a nők életformáját megváltoztató hatását elsősorban nem abban látom, hogy általa a nő tevékenység szerkezete, feladatai módosulnak, hanem abban, hogy saját teste és személyisége válik önmaga számára fontossá.” In.: Kotics, 2010. 155.

⁴¹ Kovács, 1989. 65.

szabályosan növekszik. Az idősök esetében megfigyelhető a növekedés, azonban ez sem drasztikus, sokkal inkább kiegyensúlyozott, sőt: 1910 és 1920 között stagnál. A 15-59 év közöttiek esetében már inkább tapasztalunk ingadozást, de összességében a változás itt sem haladja meg a többi esetben is tapasztalható maximális $\pm 3\%$ -ot. Ismét azt látjuk, hogy valóban megfigyelhető változás az életkori megoszlás arányait tekintve 1900 és 1941 között, ezek viszont nem erősítik meg a feltételezéseket. Azt is látjuk, hogy a 14 éven aluliak és a 60 éven felüliek arányának különbsége 12%-ról 7%-ra apadt, mégis: ez a különbség már 1920 előtt kialakult, azt követően viszont – tekintve mindkettő korosztály arányos növekedését – nem változott.

Élveszületések és halálozások

Az élveszületések⁴² és halálozások vizsgálatánál a Klinger-féle községsorokat és a vajszlói anyakönyvi kerület anyakönyveit vettem alapul. Korszakunkban Baranya megye élveszületési számai (6. sz. *melléklet*) csupán 1915 és 1917 között süllyedtek a halálozás számai alá: előzetes ismereteink után ez nem meglepő. Az élveszületések száma 1902-ben és 1903-ban, illetve 1925-ben és 1928-ban haladta meg a 40%-os többltet. A halálozásoké mutatott bár kisebb-nagyobb ingadozásokat, drasztikus változás (mint például az élveszületések esetében az I. világháború alatt) nem mutatkozott.

A fenti adatokból kiemelve az Ormánság falvaira vonatkozóakat (7. sz. *melléklet*), már eltérőbb képet kapunk: míg a baranyai példában négy olyan évet találtunk, ahol az élveszületés számát meghaladta a halálozásé, addig az ormánsági falvak esetében már huszonhárom ilyen év van. A II. világháború előtti időszakban a 40%-ot meghaladó halálozási többltetel találkozunk 1915 és 1918 között minden évben, 1918-ban 67%-os a különbség. Az élveszületési görbe mellett komoly ingadozásokat mutat a halálozási görbe is, de az nem az 1920-as és 1930-as években mérhető: bár öt év esetében is meghaladja a halálozások száma az élveszületéseket, de ez csak 1922-ben emelkedik 10% felé.

⁴² „Élveszülött minden olyan magzat, aki az élet bármely jelét mutatja, függetlenül a terhesség idejétől és attól, hogy mennyi ideig élt. Minden élveszülöttet anyakönyvezni kell, még ha születés után azonnal meg is hal.” In.: Klinger, 1996. 171.

A vajszlói kerület⁴³ esetében még finomabban megmutatkoznak a különbségek (8. sz. *meléklet*), de ugyanúgy huszonhárom olyan évet találunk, amikor a halálozások száma meghaladja az élveszületéseket, és szintén az I. világháború éveiben a legnagyobb a halálozási többlet (1917-ben 74%-os). Erős ingadozás jellemzi mindkét görbét, melyek azonban ha arányaikban igen, jellegükben nem térnek el a megyei és az országos mutatóktól a kiemelt időszakot illetően. Az élveszületések száma – szintén az ilyenkor megszokott tendenciáknak megfelelően – a világháború után, 1920-ban ugrik meg, amikor 35%-os élveszületési többlet mutatkozik. Hasonló arányú a változás 1925-ben is (+38%).

2. táblázat A vajszlói anyakönyvi kerület adatai

Év	Házasság	Születés	Halálozás	Szaporulat
1895*-1899	108	379	367	12
1900-1904	194	536	486	50
1905-1909	163	430	507	-77
1910-1914	122	371	396	-25
1915-1919	105	219	452	-233
1920-1924	158	573**	408	67
1925-1929	129	478**	327	64
1930-1934	117	-	-	-
1935-1939	129	-	-	-
Összesen:	1225	1935	2943	-273

*1895 októberétől

**Klinger András után

A vajszlói anyakönyvi kerület anyakönyveinek felhasználhatósága korlátozott: a születések esetében a védelmi idő 1923-ig engedi a kutatást. A halálozásoknál 1930-ig, a házasságoknál pedig 1940-ig rendelkezem adatokkal, utóbbiak esetében célom a további adatfelvétel és adatfeldolgozás. A fenti táblázatban – az arányos összevetés céljából – ötéves bontásban ismertetem az adatokat. A felvett adatok kapcsán nóvum, hogy megismerhetjük a házasságok számát, elemezhetjük azok tendenciáját: érdekes a házasságkötések számának megugrása 1900 és 1904 között, könnyen magyarázható visszaesésük a világháború idején és emelkedésük annak vége után. A megelőző és a következő időszakokkal egybevetve nem túl releváns

⁴³ Idetartozik Baranyahídvég, Besence, Hirics, Kunszentmárton, Lúzsok, Páprád, Sámod, Vajszló és Vejti.

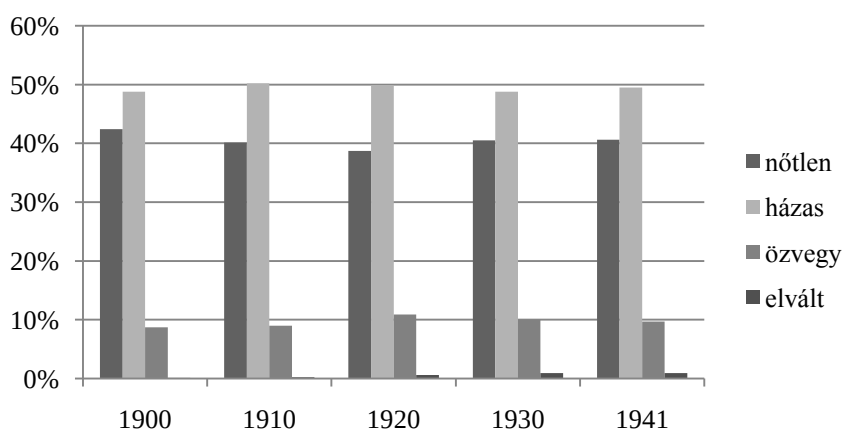
az 1930 és 1934 között megfigyelhető csökkenés. Andorka a vajszlói és a besencei anyakönyvek adatait ismerteti tízéves bontásban az egyházi anyakönyvezés időszakára vonatkozóan,⁴⁴ melyhez képest feltűnő, hogy a születési adatok 1905 után folyamatosan csökkenést mutatnak, bár az 1915 és 1919 közötti apadás mértéke az I. világháború országos szinten megnyilvánuló eredménye. Mivel az anyakönyvi adatok esetünkben igazolják a községsoros adatokat,⁴⁵ ezért 1920 után ismét népességszaporulattal számolhatunk!

Látjuk, hogy a tendenciák irányát illetően nincs különbség a megyei és a regionális adatsorok között, az eltérés inkább ezek mértékét illetően mutatkozik. Érdekes megnézni az egyes demográfiai aktusok mutatóit is, így a házasságét, ezzel együtt a válásét, majd a születését és a halálozásét, hogy megtudjuk, melyik összetevő milyen mértékben befolyásolhatta a jelzett arányokat és közelítő ismeretet szerezhessünk azok esetleges hátteréről.

HÁZASSÁG, HÁZASÉLET, VÁLÁS

Családi állapot

A családi állapot változását a népszámlálások adatsorain át szemléljük (9. sz. mellékletek). A lakosság számához mérten százalékos arányban tekintjük át a nőtlenek, a házasok, az özvegyek és az elváltak arányát: a nőtlenek esetében külön megvizsgálom a 15 éven felüli nőtlenek/hajadonok arányának alakulását.

1. ábra A családi állapot megoszlása az Ormánságban

⁴⁴ Andorka, 2001. c. 71.

⁴⁵ A táblázatban szereplő dőlt betűs adatokat Klinger András községsoros adatbázisából kölcsönöztem.

A nőtlenek/hajadonok aránya 1900 és 1941 között néhány százalékos eltérést mutat, számottevő változás nem tapasztalható. Ha elkülönítjük a 15 éven felüliek csoportját, árnyaltabb képet kapunk: az 1910. évi adatokhoz képest 1920-ra 5%-kal emelkedett az arányuk, 1930-ra csekélyebb ütemű, 2%-os a növekedés, 1941-re viszont jelentős csökkenés tapasztalható: 6%-os az esés. Azonban így is komoly eltérést tapasztalunk az ekkor általánosan jelentkező tendenciától, mely jóval magasabban állapítja meg az arányukat.⁴⁶ Ráadásul ennek csökkenése már 1930 után megfigyelhető, nemi bontás nélkül is. A Kodolányi által konstatált házasságtól történő tartózkodás⁴⁷ tehát inkább tekinthető egy átmeneti jelenségnek, mint stabil állapotnak. Viszonylag egyszerűbb a magyarázat az 1910 és 1920 közötti időszakra vonatkozóan: megemelkedett a nőtlenek, illetve a hajadonok aránya, mert a potenciálisan házasodó férfiak jelentős része frontszolgálatot teljesített, ugyanakkor mégis kérdéses, hogy az arány miért nem 1920 és 1930 között, hanem egy évtizeddel később csökkent? További feladat annak felderítése, hogy ha nem is csökkent, de miért nőtt tovább ez a szám (még ha csekélyebb mértékben is), illetve 1930 és 1941 között mi válthatta ki az arány jelentős csökkenését? Feltételezhetően közrejátszott ebben az is, hogy nőtlen illetve hajadon megjelölés alatt tartották számon azokat, akik nem éltek törvényes házasságban. A házasok aránya 1930 és 1941 között növekedett, az özvegyek és a törvényesen elváltak arányában nem történt változást, de míg az özvegyek száma stagnált, az elváltaké 10%-kal esett. A házasultak aránya a korszakban végig 50% körül mozgott. Az özvegyek esetében könnyen magyarázható a változás: a háború időszakában jelentősen megnőtt a számuk, majd 1920 után – az újránházasodások következtében – csökkent. Bár a százalékos arány nem mutatja ki, jelentősen növekedett a korban a törvényesen elváltak száma is: míg 1900-ban csupán 18 főt, 1941-ben már 202 főt, tehát több mint az előző tizenegyszeresét regisztrálták! Ezek a számok érzékletesen mutatják, milyen ütemben kezdett a törvényes válás egyre bevettebbé válni.

A házasságkötések megoszlása életkor, lakhely és vallás szerint

A házasulók életkorát tekintve Andorka citálja John Hajnal ismert Szentpétervár-Trieszt vonalát és a házasságkötési életkor tekintetében igazolja annak érvényességét az Ormánság

⁴⁶ Klinger, 1997. 298.

⁴⁷ Kodolányi, 1963. a. 35.

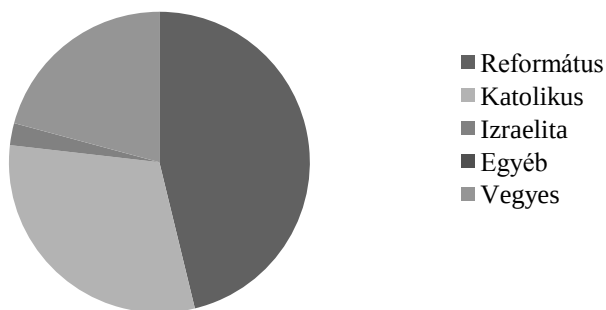
református népességére nézve is.⁴⁸ Kutatásomban a házassági életkort az újrَاهázasulókkal együtt vizsgáltam (10. sz. mellékletek): a családrekonstrukció után lesz lehetőségem a szétválasztásra, de úgy vélem, a fő arányszámok így is megállják helyüket. A férfiak 70%-a 20 és 29 éves kora között kötött házasságot, míg a nőknél ugyanez az arány öt évvel korábbra tolódik. A házasságkötési életkor az évtizedek folyamán változott, mert míg Andorka a férfiak esetén 21-23, a nők esetén 18-19 év között állapította meg az átlagéletkort, a jelen térbeli és felekezeti szempontból is kiterjedtebb kutatás ettől eltérő eredményekre jutott: a férfiak esetén az 1895—1899 között átlagos 26 éves korról az 1935—1939 közötti időszakra 29 évre nőtt a házasságkötési életkor (a medián is három éves koreltolódást mutat felfelé). A nők esetében ugyanezen időszakokban 22 éves korról 24 évre nő az átlagéletkor (a medián szintén három éves eltolódást mutat). A változás üteme arányos: a nők esetében 1920—1924 között az előző ötéves ciklushoz képest mindhárom mutató csökkenést jelez. A hajadonok, nőtlenek kapcsán felmerült kérdésre, azaz hogy miért esett az arányuk 1930 és 1941 között, itt választ kaphatunk, hiszen látjuk, hogy a házasságkötési átlagéletkor ekkor mindkét nemnél esett, vagyis több olyan fiatal házasodott meg, akik életkorában megelőzőleg kevesebben kötöttek házasságot, legalábbis a vajszlói körzetben.

További szempontként merült fel a házasságok lakhely szerinti megoszlásának (11. sz. melléklet) vizsgálata.⁴⁹ Az 1.225 házasságkötés több mint fele (52%), nemhogy az Ormánságon, de településen belül kötött, viszont az endogámia alakulásában megfigyelhető némi változás: míg 1895—1909 között egy esetben sem haladta meg aránya az 50%-ot, sőt, 1905—1909 között csupán 36%, addig 1910 után folyamatosan 50% fölötti az arány, 1935—1939 között pedig majdnem eléri a kétharmadot. A nem településen, de az Ormánságon belüli házasságok aránya a korban átlagosan 28%, de itt a csökkenés arányos. Az Ormánságon kívül, de Baranya megyén belül találjuk a házasulókat 13%-át: arányuk erősen ingadozik, míg 1915 és 1919 között 5%, 1925 és 1929 között már 20%. Baranya megyén kívül, de Magyarországon belül az összes házasuló 4%-a házasodott, itt különösebb kilengést nem találunk: ebben a csoportban a leginkább preferált hely Budapest. Külföldre csekély arányban házasodtak: ezek is döntően a szomszédos horvát-szlovén területekre irányultak. Egyéb hely alatt értettem minden olyan települést, amelynek beazonosítása sikertelen maradt.

⁴⁸ Andorka, 2001. b. 74—75.

⁴⁹ „A házassági anyakönyvek azt tanúsítják, hogy a községek lakói befelé házasodtak, azaz a fiatalok az Ormánság határain belül kerestek párt maguknak.” In.: Kodolányi ifj., 1960. 11.

A lakhely kérdése különösen az irodalmárok által gyakran emlegetett vőrendszer miatt nyer külön hangsúlyt. A vőrendszer lényege, hogy „idegenből”, azaz a településen kívülről hoztak vőlegényt a menyasszonyoknak.⁵⁰ Kovács a gyakorlat okaként a helybeli legények nősüléstől való irtózását jelöli meg, következményeként pedig a teljes széttörlést vizionálja.⁵¹ A jelenséget a 18. század végétől mutatják ki, de nem tudjuk, hogyan, milyen források alapján:⁵² ha anyakönyveket használtak fel, akkor ingatag az állítás, hiszen eleve ettől az időtől kezdve van anyakönyvezés Kemsén.⁵³ Fentebb utaltam arra, hogy a nemi arányok alakulása hivatkozási alappá válik a kérdés kapcsán:⁵⁴ itt azonban ellentmondást érzünk, mert a nemi arányok a vizsgált időszakban változtak meg, míg a korszak elején és feltehetően a korábbiakban sem volt jellemző a nők számszerű többsége. A kérdés kapcsán elvégezhetnénk a gazdasági helyzet elemzését, de miután szintén azzal az eljárással találkozunk, hogy Kemse egyedi esetéből következtettek az egész Ormánság helyzetére, továbbá a népszámlálások, a községsorok és az anyakönyvek erre a kérdésre nem adnak választ, valamint Kovács Imre esetében fentiek során már többször találkoztunk az impressziókra való hagyatkozással, jelen tanulmány keretében ettől eltekintek.

2. ábra A vajszlói anyakönyvi kerületben kötött házasságok a felek vallása szerint (1895-1939)

⁵⁰ Elek, i. m. 35—36.

⁵¹ Kovács, 1989. 84.

⁵² „A vőfogadás, vőül menés a 19. század elején bizonyíthatóan eleven gyakorlat. Lépten-nyomon találkozhatunk vele hivatalos iratokban utalás formájában, de megtaláljuk az élő gyakorlat leírását is.” In.: Kiss Z., 1991. 198. A Módszertanilag kifogásolható a nem konkretizált hivatalos iratok nem konkretizált utalásaira való hivatkozás; az élő gyakorlat leírására szintén nem történt meg a hivatkozás, az általunk ismert irodalom pedig nem győz meg a gyakorlat káros mivoltáról.

⁵³ Születési anyakönyvek 1769-től, vegyes anyakönyvek 1786-tól állnak rendelkezésre.

⁵⁴ „Amikor az egykezés következtében a fiatalok száma megapadt, nehézségek álltak elő a férjhez menés körül. Valahogy az a helyzet adódott, hogy a leányok többen voltak, mint a fiúk. (...) Az importvőlegények nincstelen emberek voltak, és ezek beházasodtak egykés családokba.” In.: Kovács, 1989. 76.

A házasságkötések vallási hovatartozás szerinti megoszlását áttekintve a következőt tapasztaljuk a vajszlói térségben: a vallás kérdése a későbbiek kapcsán külön témakör lesz, azonban itt is érdemes néhány tendenciát megemlíteni. 1895 és 1939 között az összes házasságkötések 46%-a református, 31%-a katolikus, 2%-a izraelita felekezetűek között kötött. Az eltérő vallású párok által kötött házasságok alkotják az összes házasság 21%-át, tehát több mint ötödét. A 45 év alatt azonban komoly változások mentek végbe: a reformátusok aránya 72%-ról 22%-ra olvadt, a katolikusoké 13%-ról 53%-ra erősödött; az izraeliták esetében 1935 és 1939 között már egyetlen házasságkötést sem találunk. Az eltérő felekezetűek közötti házasság ingadozva, de nőtt: az összes házasságok közel harmadát tették ki 1915 és 1919, illetve 1925 és 1934 között. Az eltérő felekezetűek által kötött ún. vegyes házasságok szinte kizárólag a református és a katolikus felekezetűek között kötött. Vajon mit takarhatnak ezek a számok? A két felekezet házasságkötési aránya 1925 és 1929 között fordult meg: ekkorra már a reformátusok közötti házasságok kevesebb, mint a felükre estek vissza, a katolikusok közöttiek pedig több mint négyszeresükre nőttek: a reformátusok esetén komolyabb visszaesés volt a világháború idején, a katolikusok közötti házasságkötések száma szinte változatlan. 1920 után mindkettő felekezetűeknél komoly erősödéssel számolunk, de míg a reformátusoknál ez csupán ebben az időben figyelhető meg és 1925 után számottevő a csökkenés, a katolikusok tartják, majd növelik arányukat. Szeretnénk tudni a jelenség hátterét, reméljük, a vallással kapcsolatos elemzések során sikerül magyarázatot találni rá.

Házaselet és válás

Részben a vőrendszer ismételt hivatkozása, részben a téma komplexitása jegyében szükségesnek mutatkozik néhány gondolat erejéig a házaseletről szóló beszámolók elemzése: ennek keretében vizsgálom a válások alakulását is. Többször visszacseng a szülők uralmának szerepe a gyermekeik házaseletében. Ezt Kovács Imre részben a vőrendszerből eredezteti⁵⁵ és tényként kezeli, mikor semmilyen bizonyítékunk nincs rá, hogy a fiatalok szülőkhöz való kötöttsége helyi sajátosság lenne: sőt!⁵⁶ A szülői hatalom jellemzése kapcsán Kovács „új matriar-

⁵⁵ Kovács, 1989. 76—77.

⁵⁶ „Nálunk a Buda környéki falvak elég közel állnak a nyugati mintához ebben a tekintetben, viszont a Duna mentiekben sokkal nagyobb volt a három nemzedék tagjait tartalmazó háztartások aránya.” In.: Andorka—Faragó, 2001. 193.

chátusról” beszél, ahol a család minden tagja ettől az „öreg szülétől” függ.⁵⁷ A szüle szerepe a nemi élet⁵⁸ kapcsán is szóba kerül, leginkább mint születéskorlátozó,⁵⁹ illetve mint a gyerek számának meghatározója.⁶⁰ Kodolányi a harmonikus házasságok hiányáról ír,⁶¹ ennek kapcsán pedig érdemes utalnunk arra, hogy hogyan alakult a válások száma 1900 és 1941 között.

Az 1894: XXXI. törvénycikk lehetővé tette nemcsak a polgári házasságok megkötését, de azok felbontását is. A válás terjedését vizsgálva a családi állapot elemzésénél az Ormánság településeire vonatkozóan láttuk, hogy az rövid idő alatt vált egyre inkább bevetté: azonban nem találunk semmilyen bizonyítékot arra nézve, hogy a válás terjedése a gyermekek születését gátolná.⁶² Szabó Zoltán például nem számol azzal az eshetőséggel, hogy a válásokat általában egy újabb házasságkötés követi, amely ismét biztosítja a törvényes gyerekvállalás lehetőségét – és a házasságon kívül született gyermekekre nem is utal. Hogy válási érdek alatt mit ért, nem tisztázza: Erdeinél találunk erre vonatkozóan eligazítást,⁶³ de a házastársi hűtlenségről alkotott fogalma kapcsán – forrás hiányában – nem tudjuk megállapítani, hogy az mennyiben, miként érvényesült az ormánságiak szempontrendszerében.

Sok oldalról támadták az ormánságiak házaseletét a korabeli szerzők, komplex képet azonban nem sikerült alkotniuk: megállapításaik elnagyoltak, összehasonlításaik esetlegesek. A válás terjedése önmagában nem magyarázza az egykezés jelenségét, bizonyos értelemben akár népszámszám-gyarázó hatással is bír: a törvényesen elváltak számának 1930 és 1941 közötti csökkenése akár ezt a hipotézist is erősítheti. A válás ezen tendenciája továbbá nem

⁵⁷ Kovács, 1989. 76.

⁵⁸ A házasságon belüli nemi élet szerepének alakulását illusztrálja Erdei: a születéskorlátozás nélküli közösségekben „A nemi életnek semmi kiváltsága nincsen az általános elvek alól, se könnyítés – se nehezítésképpen. Egy törvény uralkodik fölött: korlátlanul szülessenek a gyermekek...”, míg az egykés társadalmakban: „A fészek akkor elpusztul, mikor az egyetlen gyermek megszületik. Aztán már játék vagy elmerülés az asszonnyal való együttélés s kíméletlen asszonyi gond vigyáz arra, hogy ne szülessék több gyermek.” In.: Erdei, 1973. 100–101, 178.

⁵⁹ „S az öregek az igazi egyke-pártiak! Mert ők unják a bajlódást a gyerekkel. Ezért aztán az is szokásban van, hogy az anyós együtt alszik a fiatal házassokkal – közöttük.” In.: Harsányi, 1992. 47.

⁶⁰ Kovács, Uo.

⁶¹ „Amilyen szép házaseleteket volt alkalmam látni a hajdúsági nép között, olyan kétségbeesett viszálykodás, marakodás, durva, pokoli hajsza az ormánsági házasság.” In.: Kodolányi, 1963. a. 27. Hogy a Hajdúságban, illetve azonbelül Debrecenben milyen házaseletek fordultak elő, arról ld. Mátay, 2006.

⁶² Szabó Sándor, 1992. 98.

⁶³ „A házasság megszűnte sem következik be soha egyéni, érzelmi vagy szexuális okokból; elválhatnak a házaspárok, ha valamelyikük vagy annak családja becstelenségbe keveredett, vagyonilag tönkrement vagy megtagadta a gyermeket, a házasságtörést azonban nem ismerte el válóoknak a paraszttörvény. A házastársi hűség sem azt jelentette, hogy a házaspár soha más nőt, illetve férfit nem fog megismerni, hanem azt, hogy a férfi nem adja keresetét, társadalmi rangját és nevét más asszonynak, hogy apja lesz felesége gyermekeinek, a nő pedig nem viseli gondját más férfinak, nem szül másnak gyermeket és gondot visel férje gyermekeire.” In.: Erdei, 1973. 101–102.

ormánsági sajátosság: a népszámlálások országos szintű összegzése is közel azonos mértékű változásokat mutat.

SZÜLETÉS

Andorka Rudolf a kései házasodást, mint az alacsony születésszám okát, elvetette:⁶⁴ ennek kizárása részünkről egyelőre nem indokolt, hiszen láttunk, hogy mind a férfiak, mind a nők esetében három éves elmozdulás van a házasságkötési korban 1895 és 1930 között. Feltételezésünk azonban addig, amíg az egyes családokra vonatkozóan bizonyosságot nem nyerünk erről a változásról, nem elégít ki, így áttekintjük a születésekre vonatkozó tendenciákat⁶⁵ is. Másrészt, még ha ténylegesen tisztában is lennénk azzal, hogy a fent elemzett házaspárok között milyen arányban fordulnak elő az első házasságok és az újránházasságok, akkor sem következtethetnénk belőle pontosan a gyerekszámra: a házasságon kívül született gyermekek számát ugyanis így nem határozhatjuk meg, bár nyilvánvaló a házasság prioritása. Az egy nőre jutó gyerekszámot biológiai és társadalmi tényezők együtt befolyásolják,⁶⁶ ahol a termékeny életszakasz a 15 évtől az akár 50 éves korig terjedő időszak.⁶⁷ A nők esetében ez a keret érvényesült a vajszlói anyakönyvek esetében is, míg a férfiaknál a 65-69 éves korosztály esetében is találtunk születést: egyetlen esetről lévén szó azonban fenntartjuk a tévedés lehetőségét, akár az apa korára, akár annak apa mivoltára vonatkozóan.

A születések számának alakulása

A férfiak esetében⁶⁸ a legtermékenyebb a 25-29 évesek csoportja, akik a korszakban 1900 és 1904 között produkálták a legmagasabb gyerekszámot (12. sz. melléklet). Érdekes azonban a többi korosztályt is elemzés alá vonni: a 15-19 évesek körében az összes születés harmada az 1920 és 1924 közötti időszakra fókuszál, tehát az I. világháború utáni időszak gyors növekedésébe a fiatalabb korosztály szerepvállalása is belejátszott. Ugyanez érvényesül a 20-24 évesek esetében is: a náluk megfigyelhető 126 születés több mint kétszerese a megelőző idő-

⁶⁴ Andorka, Uo. 76.

⁶⁵ Neupert, 2005. 351.

⁶⁶ Uo. 352.

⁶⁷ Livi-Bacci, Uo. 27—29.

⁶⁸ Malthus, 1982. 154.

szak legmagasabb születésszámának. A 25-29 évesek körében viszont nem érvényes ez a tendencia: 1900—1904 és 1905—1909 között is magasabb a csoportjukra eső születésszám, mint a későbbiekben. Ugyanez figyelhető meg a 30-34, 40-44, 45-49 évesek és azok esetében, akiknek a korát nem ismerjük: 1900—1904-re vonatkozóan pedig ez igaz a 35-39 és az 50-54 évesek csoportjára. A korcsoportok tekintetében – a világháborús rendkívüli időszaktól eltekintve – azt tapasztaljuk, hogy a 20-24 évesek korosztályában két-háromszorosára nőtt a születések száma, a 25-29 évesek esetén nem ilyen nagyarányú, de érzékelhető az emelkedés. Csökkenő tendenciát mutat a 30-34 évesek csoportja, kiegyensúlyozott viszont a 35 éven felülieké. Ha mindezt összevetjük a házassodási tendenciával, ellentmondást észlelünk a 20-24 évesek többszörösére növekvő születésszáma és a 25-29 évesek magas házassodási aránya között (a növekvő házasságkötési életkor is ezt a kételyt erősíti): valószínűleg itt arról lehet szó, hogy a 25-29 évesek korosztálya esetén domináns az újránházassodás aránya, feltehetően a születésben meghalt nők magasabb száma miatt. A világháborús évek alatt a legaktívabb korosztályok esetében megfigyelhető születésszám közel a felére-harmadára esett vissza.

Az anyák esetében már jóval magasabb a 15-19 évesekre eső születések száma: arányuk a korszakban végig 10-15% között mozog, sőt: a különösen magas születésszámú 1920—1924 között ez az arány 18%-os. Legmagasabb a 20-24 évesek száma, de csekély mértékben marad el mögöttük a 25-29 éveseké, míg a 30-39 éveseké harmadával-felével esik vissza. Bár a nőknél is érzékelhető visszaesés a háborús években, ez inkább a 15-29 évesek körében érzékelhető drasztikusan, legalábbis az 1910—1914 közötti időszakhoz viszonyítva. A házassodási tendenciával való összevetés esetén nem érzékelünk ellentmondást, így ez a tény is a fiatalabb korosztályba eső nők alacsonyabb újránházassodási arányát erősíti. A korszak egészét tekintve tapasztaljuk, hogy a 25 éven aluli nőkre eső születésszám megnőtt, a 25 éven felülieké – kisebb-nagyobb ingadozásokkal – de kiegyensúlyozott képet mutat: a vajszlóiak esetében tehát nem teljesül az országos változás, amely a nők termékenységének csökkenését konstatálja.⁶⁹

Mind a férfiak, mind a nők majd minden korcsoportja esetében tapasztaljuk az 1900—1904 közötti jelentős emelkedést, amit egy kiegyensúlyozott csökkenés követ: ez a tendencia a későbbiekben elemzés alá veendő századeleji, a különösen Buday Dezső nevével fémjelzett viták esetében válik majd izgalmassá.

⁶⁹ Klinger, 1996. 197.

Az Ormánság egészére vonatkozóan elvégeztem a nyers élveszületési arányszámok kiszámítását (13. sz. melléklet). A nyers élveszületési arányszám a legegyszerűbb, a születési statisztika⁷⁰ körébe tartozó mutató: az adott évi élveszületések számának a lakosság évközepi számához viszonyított mutatója.⁷¹ A következő vizsgálat 1910-re, 1920-ra, 1930-ra és 1941-re terjed ki.⁷² Idővel fontos lesz ezeknek a vizsgálatoknak a cizellálása, mert csak így kapunk arra vonatkozóan is információt, hogy mekkora volt azoknak a nőknek a száma, akik nem szültek. Az arányszám értékét erősen befolyásolja a népesség mindenkori korösszetétele is. A rendelkezésre álló adatokból a következő változás rajzolódik ki: 1910-ben az Ormánság 45 településének átlagos nyers élveszületési arányszáma 24,0. Tizenhat település hozza ezt, vagy ennél magasabb számot. 1920-ban az átlag 29,0-ra emelkedett, ekkor már tizenkilenc település került az átlagot hozó, vagy azt meghaladó körébe. 1930-ban 19,8 születés jutott átlagosan ezer ormánsági lakosra, viszont huszonhárom település haladta meg ezt az átlagot. 1941-re további, bár kisebb ütemű csökkenés tapasztalható, a 16,7-es arányszámot 17 település múlta felül. Tisztán látjuk azonban, hogy ezek a mutatók csak az egyes évekre vonatkoznak, nem tudjuk kizárni annak lehetőségét, hogy a közöttük eltelt évek arányszámai egészen más tendenciát mutatnának. Ugyanakkor nem tekintjük a véletlen művének, hogy Markóc, Mónosokor, Gyöngyfa három esetben is a legmagasabb arányszámokat produkálta, mint ahogy azt sem, hogy Márfa háromszor is a legalacsonyabbak között volt. Sellye kétszer, Vajszló egyszer hoz átlagon aluli teljesítményt, míg az elgyászolt Kemsén⁷³ mindig bőven átlagon felüli eredményt tapasztalunk.

Születésszabályozás

A születésszabályozás a családtervezés eszköze.⁷⁴ bár modernkori népesedési jelenség, Magyarországon nem a modern társadalomfejlődési tendencia eredménye.⁷⁵ Megelőző fék,⁷⁶

⁷⁰ A születési statisztika tárgya az újszülött, megfigyelési körébe az egy adott időszak alatt bekövetkezett születések tartoznak. Elkülönítjük a termékenységi statisztikától, melynek tárgya a nő, illetve az anya szülésgyakorisága, született gyermekeinek a száma. In.: Uo. 171.

⁷¹ Uo. 174.

⁷² Az alapul vett években csak a január 1-i adattal rendelkezem, az arányszám kiszámolásakor ezt használtam.

⁷³ Elek, 1936. 36.

⁷⁴ Klinger, 1996. 190.

annak malthusi értelmében.⁷⁷ Terjedését Braun Róbert a lakosság vagyonosabb és intelligensebb részéhez köti,⁷⁸ de esetünkben ez a korábbi kutatásokban sem nyert igazolást.⁷⁹ Hangsúlyozni kell azt is, hogy a születésszabályozás egyáltalán nem érvényesült minden ormánsági család esetében.⁸⁰

Szociálintropológiai kutatások már korábban rámutattak az egészen primitív körülmények között élők esetében is érvényesülő születéskorlátozásra.⁸¹ Mivel a Horthy-korszakban az abortuszt súlyosan büntették,⁸² így a házasságon belüli születéskorlátozás gyakorlata érvényesült, amely nagyobb hatékonysága a korábbi eljárásokhoz viszonyítva ismert.⁸³ Fentiek tekintetében tehát az alkalmazott módszerek nívója, amely változást hozhatott, de ezekre a kor irodalmában inkább csak utalásokkal találkozunk.⁸⁴ Az Ormánság kapcsán két konkrét módszerrel találkozunk: a megszakított közösüléssel⁸⁵ és a facsiga alkalmazásával, amelyről azonban – Kovács Imre beszámolóján kívül⁸⁶ – más korabeli, írott anyagot egyelőre nem találtam (a szóbeli közlés is esetleges). Nem mellőzhető a kérdés kapcsán a bába szerepének rekonstruálása sem: munkájuk bizalmi jellegű, azt a közösség szimpátiája alapján gyakorolták, falusi közegben a bábamesterség általában életre szóló megbízás volt.⁸⁷ Egy hasonló szerepkörű, de inkább félt, mint kedvelt (nem egyedüli jelenséggént boszorkánynak tartott), a bába szerepét ellátó asszony képét mutatja be Kodolányi a *Szép Zsuzská*-ban. Feladatát sejteti, de a magzat-

⁷⁵ Gyáni, 2006. 76.

⁷⁶ Malthus, 1982. 72.

⁷⁷ Livi-Bacci, i. m. 101.

⁷⁸ Braun, 1992. 55.

⁷⁹ „a születéskorlátozás a gazdasági megrekedésre, a fejlődési lehetőségek bezárulására való reakció lehetett. Bár ez a magyarázat elfogadhatónak látszik, mégsem tekinthetjük többnek hipotézisnél, mert egyelőre nem tudjuk megmagyarázni, miért éppen az Ormánságban indult meg már a 18. század végén a születéskorlátozás.” In.: Andorka, Uo. 96.

⁸⁰ „Az 1851 és 1895 között kötött házasságokban már a kétgyermekes családok a leggyakoribbak. Végig marad azonban néhány család, amelynek gyermekszáma olyan nagy, hogy feltételezhetjük: nem alkalmaztak születéskorlátozást.” In.: Uo. 42.

⁸¹ Andorka, 1981. 94.

⁸² Gyáni, i. m. 77.

⁸³ „A születések számának csökkenésében a döntő tényező a tudatos születésszabályozás bevezetése volt, amely kétségtelenül hatékonyabb módszer, mint a hosszú szoptatási idő, a kései házasság vagy a házasságkötéstől való tartózkodás.” In.: Livi-Bacci, i. m. 143–144.

⁸⁴ Erdei, 1973. 181. vagy Szabó Zoltán, 1986. 180.

⁸⁵ Kovács, 1989. 78–79.

⁸⁶ A facsigtát finom kender- vagy lenfonállal körülsavarták és a méhnyakba illesztették, hogy közösüléskor a megtermékenyülést akadályozza meg. Utána kivették, de sokszor bent maradt, benőtt és operatív módon kellett eltávolítani. Ezt a fogamzásgátló eszközt még ma is használják, de módosították: a fonál közé kinint hintenek, hogy biztosabb legyen a védőhatása. (...) A facsiga sokszor nem működött tökéletesen, a gyerekek megszülette és útban voltak: egyszerűen megfojtották őket. (...) Később másként intézték el az ilyesmit – de tökéletesen, mert az újszülöttek 30-50%-a egy éven belül mindig meghalt.” In.: Uo. 67–70.

⁸⁷ Krász, 2003. 203.

elhajtás „ezer fortélyából” egyet sem konkretizál.⁸⁸ Ugyancsak felhívja a figyelmet a bába szerepére Kovács Imre,⁸⁹ de részletezőbb leírást ad Féja Géza – igaz, a Viharsarokra vonatkozóan.⁹⁰

Azt látjuk tehát, hogy hiába említi több szerző újra és újra visszatérően a születéskorlátozás problémáját, abban az alapvetőnek vélt kérdésben nincs szintézis közöttük, hogy itt igazából a preventív születésszabályozásról vagy magzatelhajtásról van-e szó? Mindkettőről beszélnek, de egyik esetében sem kerül sor részletes elemzésre, meghagyják a kérdést a maga homályában: de vajon mit érthettek el ezzel? Ez a kérdéskör egyike volt azon legkardinálisabb aspektusoknak, amelyek a sugallni kívánt paraszti tudatlanságot és brutalitást hangsúlyozták – jellemzően a középosztály megbotránkoztatására. Bár a születésszabályozással kapcsolatban nincsenek számszerű adataink, a szövegek egymás mellé helyezése, ütköztetése meggyőző bennünket annak a tételnek az érvényességéről, hogy kétségtelen, volt valóságalapja a leírásoknak, de feltételezhetően messze nem általános, hanem inkább egyedi és jó eséllyel torzított történetek szolgáltak a legvadabb elképzeléseknek táptalajul.⁹¹

HALANDÓSÁG

Halandósági mutatók

A halálozási arányok vizsgálatát nemcsak a népesedési folyamatok elemzésének teljessége igényli: az egész népesedési vita során csak nagyon esetlegesen merült fel a születési arányokkal szemben a halálozási arány csökkentése, a hosszabb, minőségi élet megélésének az érve.⁹² Az eddig feldolgozott irodalom sem fektetett a kérdésre nagy hangsúlyt: a születéssel kapcsolatos megszólalásokhoz viszonyítva aránya elenyésző. Pedig indokolt lett volna a té-

⁸⁸ Kodolányi, 1975. 84.

⁸⁹ Kovács, 1989. 71.

⁹⁰ Féja, 1980. 91.

⁹¹ Harsányi, i. m. 48.

⁹² „vajon nem elsőbbrangú feladat-e a meglevő magyarság megélhetésének biztosítása, mint szaporodásának gyorsítása? Hogy nem ökonomikusabb módja-e a lakosság szaporításának a halálozási arány csökkentése; mint a születési arány növelése? (...) a nemzetek mennyiségre helyett minőségre törekszenek... In.: Braun, i. m. 55.

mával mélyebben is foglalkozni, hiszen a korszakban javuló társadalmi és gazdasági viszonyok a halandóság csökkenését hozták.⁹³

A vajszlói anyakönyvek alapján (1895—1929) a halálozások legnagyobb hányadát, közel egyötödét a csecsemőkorban elhaltak teszik ki, amely értékében megközelíti a következő négy, 1-29 évig terjedő csoportok összértékét (14. sz. melléklet). A 30-59 év között elhunytak adják az összes elhunytak hatodát, a 60 évnél idősebbek a 43%-át. A csecsemők után a 70-79 év között elhunytak aránya a legmagasabb, majd a 60-69 év közöttieké, utánuk pedig a 80 év fölöttieké. A nemek arányát tekintve látjuk, hogy a születéseknél megfigyelt fiútöbbség java-részt csecsemőkorban megszűnik: a halálozásaikban megfigyelt 54:46-os arány is igazolja ezt. Az 1-4 és a 20-59 évesek korukban elhunytak között szintén a férfiak haltak nagyobb arány-ban, ebből következően magasabb az első szülés(ek) idején és a 60 éven felüli meghalt nők aránya. Andorka megfigyelése a református anyakönyvek alapján, melyek szerint a nők ha-landósága a 30. és az 50. életév között rosszabb a férfiakénál,⁹⁴ esetünkben nem igazolódik, így a feltételezett művi abortusszal való összekötés ebben a vajszlói kerületben felvett összes lakos esetében nem áll meg.

3. táblázat A csecsemőhalálozások megoszlása a vajszlói anyakönyvi kerületben

	1 hetes és fiatalabb	1 hetes— 1 hónapos	2—11 hónapos
1895*-1899	36%	33%	31%
1900-1905	30%	43%	27%
1906-1909	36%	31%	33%
1910-1914	28%	40%	32%
1915-1919	29%	37%	35%
1920-1924	42%	38%	20%
1925-1929	38%	33%	28%

Andorka Rudolf elvégzi a csecsemőhalottak megoszlásának elemzését is.⁹⁵ Bár említi fel-használt anyakönyveinek feltételezhető hiányosságát, mégis valószínűsíti a csecsemőhalottak relatív alacsony arányát, jórészt a mellékelt táblázat szerint is követett bontásra hagyatkozva,

⁹³ Olyan társadalmi változások érte ezalatt, mint a javuló egyéni higiénia és a köztisztaság, gazdasági téren pedig a javuló közlekedés: 1895-től vonat járt Sellyére, a 20. század első két évtizedében pedig már számos ormánsági települést integráltak a vasúti vonalhálózatba.

⁹⁴ Andorka, 2001. b. 92.

⁹⁵ Andorka, 2001. b. 89—90.

mely nála a 2—11 hónapos csecsemők arányát jóval alacsonyabban állapítja meg, mint a többi. A polgári anyakönyvek esetében a teljességet feltételezzük és az eredményekből azt látjuk, hogy a három korcsoport ha időnként mutat kisebb-nagyobb eltéréseket, de összességében követi az $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{3}$ -os megoszlást.

A felnőttkori halálozás kapcsán az I. világháború éveiben megemelkedő halálozási arányok nem lepnek meg. A nemi megoszlás vizsgálatában viszont látjuk, hogy a 15-24 éves férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányában nincs jelentős különbség, de a 20-39 évesek között legalább kétszeres, ezen belül a 35-39 évesek között pedig több mint ötszörös a különbség: a háború emberéleteket érintő hatásai ilyen módon az anyakönyvi bejegyzésekben is érzékletesen megmutatkoznak. A korszak egészére vonatkozóan látjuk a 15-34 év közöttiek halálozási számának eltérő mértékű csökkenését: míg a 15-24 év közöttieké számottevő, addig a 25-34 év közöttieké már kisebb mértékű. A középkorúak száma relatíve nem változik, míg a náluk idősebbek esetén pedig jól kivehetően nő az elhalálozási arány. Vajon a javuló életfeltételeknek vagy a fiatalok csökkenő arányának tudható be ez a változás? A vajszlói anyakönyvi kerületben a kisebb arányú szaporulatot 1905 után egy komolyabb visszaesés követte: Klingernél viszont láttuk, hogy a világháború okozta kiugrást követően ismét szaporulattal számolhatunk, tehát még ezen változások hosszabb távú hatását figyelembe véve sem beszélhetünk külön az egyik vagy a másik összetevő dominanciájáról, inkább ezek kettős játéka jellemző.

Halálokok

A halálokok elemzése kapcsán látjuk, hogy az anyakönyvekbe jegyzett adatok nem feltétlen pontosak: sokszor igen nehéz, vagy egyáltalán nem lehetséges a mögöttük rejtő valóságtartalmat felderíteni. Ezek vizsgálata során teljes mértékben lehetetlen megállapítani, hogy a csecsemőkorban elhunytak „gyengesége”, „idétlensége” mögött valójában mi állhatott. Ami irodalmat eddig sikerült összegyűjteni a halálozással kapcsolatban, az javarészt a halálokokra fókuszál.

Egyelőre nincs információnk olyan bejegyzésekről, melyekről erősen gyanítható lenne az újszülöttek nem természetes halála, mint amilyeneket Kovács Imre talált az 1860-as évek

anyakönyveiben⁹⁶ (az 1895 előtti halálokok elemzése kapcsán ilyenekről Andorka Rudolf sem tesz említést, igaz, Andorka nem tekintette feladatának a korábbi irodalommal való részletes összevetést). A halálokok vizsgálata fontos az élettartam meghosszabbodása kapcsán: nem csak a járványoknak, de a járványok visszaszorulásának is időszaka a vizsgált kor (ld. a tüdővésszel terhelt évek visszaszorulása),⁹⁷ bár ez esetben Magyarország elmaradása szintén érzékelhető.⁹⁸ A tüdővésszel kapcsolatban azonban nem tudjuk negligálni Kovács Imre állítását, aki többek között ezt a betegséget említi, amely mögé a hiányos táplálkozás következtében elhunytakat rejtették.⁹⁹

A halálokok megnevezésének változása időnként megnehezíti azok változásának pontos elemzését: ennek a feladatnak az elvégzése orvostörténész bevonását igényli. Amit azonban így is megállapíthatunk, az a rendszerint aggkori, időskori végelgyengülés, a tuberkulózis és a veleszületett gyengeség magas aránya. A végelgyengülés ilyen mértékű kiemelkedése a következőkre enged következtetni: egyrészt az időskorban, értve ezalatt a 60 éven felül elhunytak magas arányát; másrészt a halálok túl plasztikus voltát, hiszen túl könnyen megállapíthaták minden idősebb korú halála esetén, mellékelve akár a szükséges, alaposabb vizsgálatokat is. Problémás tehát a különböző tüdőbetegségek megítélése és szintén nem sokra megyünk a veleszületett gyengeséggel, mint halálokkal. 7,2% esetében a halál oka ismeretlen: sajnos esetünkben ez is sok problémát felvet.

Látjuk, hogy a népesedési mutatók közül – habár mindegyik esetében nélkülözhetetlen – a halálozásé igényli legjobban a részletekbe nyúló, családrekonstitúciós elemzést. Csak ennek elvégzése után remélhetjük, hogy egy átfogóbb és teljesebb képet kapunk az Ormánságban előforduló esetleges csecsemőelvetésekről. Bár feltételezzük a javuló életfeltételek és a csökkenő arányszámok kölcsönös hatását, nem tudjuk meg, hogy az egyes családokban a vállalt gyerekszámot mennyiben befolyásolta egyik-másik utód elvesztése: a későbbiekben reméljük annak megtudását, hogy meddig és milyen életkori kondíciók között vállaltak ismét gyermeket. Bár elvileg sokban segítené kutatásunkat a halálokok alaposabb vizsgálata is, nemcsak ismeretünk, de az anyakönyvek – más területen is kimutatható – megbízhatatlansága korlátoz.

⁹⁶ Kovács, 1935. 67. Módszertani probléma, hogy az ormánsági anyakönyv megjelölés tág: a Magyar Nemzeti Levéltár mikrofilmtárában 48 tekercsen találtam idetartozó anyakönyvi anyagot.

⁹⁷ Livi-Bacci: i. m. 139.

⁹⁸ Szabó Zoltán: Uo. 85.

⁹⁹ Kovács, 2003. 45.

Nemzetiségi kérdés

Az ormánsági egykézés kérdése, meglátásunk szerint, nem kapott volna ekkora hangsúlyt a kor médiájában, ha a jelenség területileg valahol máshol jelentkezik: mint ahogy nem is kapott sem Erdei Ferenc, sem Szabó Zoltán művei nyomán. Az Ormánság lett a leginkább felkapott, legtöbbek által vizsgált és az eddig citáltak alapján nyugodtan állíthatom, leginkább féltett térséggé. Ez a féltés azonban nem önmagában való volt, a régiót féltették a németektől, s mennél inkább erősödött a Harmadik Birodalom, annál erősebbé vált a nemzetiségi kérdés megjelenése az Ormánság kapcsán. Az ormánsági egykézés nem vált volna felkapottá, ha nincs jelen egy számottevő sváb nemzetiség a megyében: igaz, svábok az ország más területein is laktak, de Baranyában minden és mindenki együtt volt, ha nemcsak a nemzetiségekre, de még az említett szerzőkre, Fülepre és Kodolányira is gondolunk. És persze nem lett volna az egészből semmi, ha minderre nem érez rá a „kozopolita magyar” Illyés. Nem túlzás tehát, ha az ormánsági egykézés nemzetiségi kérdése kapcsán jószerével német-kérdésről, vagy sváb-kérdésről beszélünk. Mindkettő használata indokolt, a baranyai németek is sváboknak vallották magukat, de a „német” jelző használatával elég pontosan rá lehet mutatni a kérdés nemzetiségi mozgatórugójára.

4. táblázat Az Ormánság népességének anyanyelvi megoszlása

	1900	1910	1920	1930	1941
magyar	98%	97%	94%	98%	98%
német (sváb)	0%	1%	2%	1%	1%
szlovák (tót)	0%	0%	0%	0%	0%
horvát	0%	0%	0%	0%	0%
szerb	0%	0%	0%	0%	0%
egyéb	1%	2%	4%	1%	1%
összesen	100%	100%	100%	100%	100%
magyarul tud	100%	99%	98%	100%	100%

Nincs a nemzetiségi megoszlást pontosan kifejező mutatónk:¹⁰⁰ a népszámlálások az anyanyelvre kérdeztek rá és tekintve, hogy a magyarul tudás aránya 1900—1941 között 98-

¹⁰⁰ A népszámlálások 1941-től kérdezik direkt módon a nemzetiséget, előtte az anyanyelvből és a nyelvismeretből következtethetünk. In.: Kepecs, 1995. 116.

100% között mozgott, vélelmezzük, hogy a számlálóbiztosnak vallottak nem fedték a pontos arányokat: ugyanakkor beszédes lehet az arányok változása, így nem tekintjük hiábavalónak a forrás elemzését. A magyarok arányát tekintve látjuk, hogy három népszámlálás is 98%-os eredményt hoz: 1910-ben és 1920-ban találkozunk ennél kevesebb magát magyar anyanyelvűnek vallóval. 1910-ben az arányok változása mögött a felvett népesség számának csökkenése is áll, amely teljes mértékben a magát magyar anyanyelvűnek vallók eltűnését takarja: 1-1%-kal nőtt a német és az egyéb kategóriába sorolt (sokác, bunyevác, cigány stb.) anyanyelvűek aránya. 1920-ra – az ismertett népességcsökkenésén túl – még kevesebben vallották magukat magyar anyanyelvűnek: a német és az egyéb anyanyelvűek száma viszont több mint kétszeresére emelkedik (ezt látjuk a százalékos arány változásában is). Talán ez a változás indokolhatta Illyés Gyula panaszát is, amelyben a német anyanyelvűek előretöréséről szól.¹⁰¹ Az 1920—1930 között megfigyelhető népességnövekedés mellett azonban a magyar anyanyelvűek jelentős emelkedését, a német és egyéb anyanyelvűek jelentős csökkenését látjuk, ha pedig a vizsgálatot továbbvisszük 1941-re, mikor nem túl jelentős mértékben, de ismét csökkent a népesség száma, látjuk a magyar anyanyelvűek számának – előzőekhez mért – nem túl jelentős csökkenését, a német és egyéb anyanyelvűek nem túl jelentős emelkedését. 1900-hoz mérten tehát azt látjuk, hogy több mint 1500 fővel csökkent a magyar anyanyelvűek aránya, 70 fővel gyarapodott a német és 172 fővel csökkent az egyéb anyanyelvűek száma. Túllépné a dolgozat kereteit, ha ennek a változásnak mögöttes háttereit próbálnám egy teljes spektrumban áttekinteni: az Ormánság esetében viszont az eddig feldolgozott irodalomban is találunk néhány olyan utalást, amely az itt megfigyelt jelenség kapcsán eligazít.

NÉMETEK

Fentiekből következően a németek kapcsán találtuk a legtöbb információt: legelőször Kodolányi szólalt meg, aki a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttét határozta meg az újabb német betelepülés origójának:¹⁰² talán magunk is ennek a folyamatnak az eredményével találkozunk az 1920-ban több mint kétszeresére növekvő német anyanyelvűek esetében? S talán az sem teljesen kizárható, hogy az egyéb anyanyelvet beszélők között is javarészt nem a németet anyanyelvként beszélő svábokat találunk? Lehet: de figyelemmel kell lennünk arra is,

¹⁰¹ Illyés, 1992. b. 119.

¹⁰² Kodolányi, 1963. a. 26—27.

hogy ha az 1920-as arányokat fogadjuk el a leginkább valószínűnek, a svábok akkor is csak a 1,5%-át tették ki nemcsak a magyar anyanyelvűeknek, de a vizsgált összes népességnek is. Ha összesítjük a német és a feltételezhetően német nemzetiségűeket is tartalmazó egyéb anyanyelvűek számát, arányuk akkor sem haladja meg sem az összes népességhez, sem kizárólag a magyar anyanyelvűekhez mérten a 6%-ot: így erős túlzás Illyés víziója, aki 1933-ban egy tíz éven belül megjelenő német többségről beszél,¹⁰³ míg Fülep Lajos néhány évtizedet ad a folyamat kiteljesedésének.¹⁰⁴ De túl az írói túlzás hatékony fegyverén, hamar felismerjük, milyen félelem motiválta Illyést, mikor ilyen kijelentéseket tett: kétszer is, a *Pusztulásban*¹⁰⁵ és a *Magyarok megmentésében*¹⁰⁶ is felfedezzük a magyarázatot, mikor egy úgynevezett német kultúrfölény képét körvonalazza. Ismert volt Hitler *Mein Kampfja*, a Nyugat 1933. évi 17-18. számában Fenyő Miksa is ismerteti,¹⁰⁷ ezáltal szintén ismert volt a német egység gondolat Hitler általi felmelegítése és nyilvánvaló lett, hogy a horogkeresztes veszedelem a kapu előtt áll.¹⁰⁸ Illyés ugyancsak említést tesz a bácskai svábokról,¹⁰⁹ de mint szövegéből kivehető, a kezdeti lendület csökkent. Talán ez a csökkenő lendület, az új helyzethez való alkalmazkodás és a Horthy-korszak eszmeköre magyarázza a több mint felére visszaeső német és az ötödére visszaeső egyéb anyanyelvűek kardinális aránycsökkenését. Úgy gondolom, hogy a svábok ilyen mérése ezen a ponton túl már csak játék a számokkal: nincsenek tehát pontos adatok és e mögött jórészt az húzódik meg, hogy mikor identitásuk meghatározására került a sor, az identitást már a kérdező személye határozta meg. A fentiek alapján jó okunk van feltételezni, hogy hivatalos szerveknek, így akár a népszámlálási biztosnak inkább voltak ők magyar anyanyelvűek és összességében ez nem is jelentett megalkuvást, vagy félrevezetést, hiszen nem a nemzetiségüket, hanem az anyanyelvüket kérdezték: az Illyés által felemlített „nyelvében él a nemzet” toposz ekkorra, úgy vélem, megkopott. Amúgy jellemző, hogy míg Illyés is említést tesz a svábok elismerésre méltó szorgalmáról, azt olyan kontextusba ágyazza, hogy jelentőségét elveszíti. Erre a kettősségre világosan figyelmeztet Braun, aki Illyés fogalmazását hangulatkeltőnek titulálja és a falusi németeket követendő példaként mutatja be.¹¹⁰ Kovács Imre

¹⁰³ Illyés, 1992. c. 6.

¹⁰⁴ Fülep, 1992. 59.

¹⁰⁵ Illyés, Uo. 9.

¹⁰⁶ Illyés, 1992. b. 128—129.

¹⁰⁷ Fenyő, 1933. 3.

¹⁰⁸ Semlyén, 1982. 57.

¹⁰⁹ Illyés, 1992. c. 10.

¹¹⁰ „Illyés Gyula cikkét különösen károsnak tartom azért, mert mérsékelt, urbánus hangjánál és irodalmi színvonalánál fogva nagyon alkalmas arra, hogy hangulatot teremtsen a falusi német lakosság ellen, amely gazdasági

továbbá utal olyan német propaganda-anyagokra, amelyek a Dunántúl birtokbavételéről szólnak:¹¹¹ nem az a kérdés, hogy volt-e ilyen anyag, hanem inkább az, hogy ezek mennyire voltak ismertek, hogyan juthattak el a célközönséghez, illetve azokra mennyiben tudtak hatást gyakorolni. Ennek feltérképezése azonban igen nehéz: nem gondoljuk, hogy bőven állnának rendelkezésünkre ezzel kapcsolatban írott források, míg a szóbeli beszámoló erről nehezen elképzelhető.

A vita lezajlása után már igen esetleges a németekre való utalás: ifjabb Kodolányi Jánosnál is inkább érezzük azt egyfajta utólagos igazolási próbának és az is figyelemre méltó, hogy a németek nála a máshonnan betelepülő magyarok és a horvátok után kerülnek sorra.¹¹² Így tehát a II. világháború és a telepítések után a német-kérdés lekerült a napirendről: ezzel együtt az ormánsági egyke kérdésköre is sokat veszített, ha nem is jelentőségéből, de felkapottségából mindenképp. További népszámlálási és helybeli kutatást igényel annak felderítése, hogy hogyan érintette az egyes falvakat a kitelepítés: ez azonban olyan szál, amely már nem kapcsolódik szorosan kutatásomhoz.

EGYÉB NEMZETISÉGEK

Nemcsak a német, hanem több más nemzetiség is szóba jött a vita kapcsán: ezek azonban messze nem kerültek olyan súlyba, mint az előző. A kákicsi lelkész, Kiss Géza hívta fel először a figyelmet a cigányokra és a horvátokra. Marócsa vizsgálatakor a cigányok vitalitását emeli ki: „tele duzzadó életerővel”,¹¹³ de sajnos a cigányokra vonatkozóan csak kevés adattal bírunk. Marócsa lakosságának meghatározásakor amúgy egész jól tetten érhető, hogy Kiss Géza szerint is az számít az őslakoságnak és így az érdeklődésre érdemesnek, aki református magyar: 200 főben határozza meg őket (könyve 1937-ben jelent meg). Az 1930. évi népszámlálásból látjuk, hogy a reformátusok száma 207 fő, a római katolikusoké 138 fő, összesen 345 fő; a magyar anyanyelvűeké pedig 340 fő, tehát látjuk, tételünk igazolást nyert. A cigányokra vonatkozóan csak az 1941. évi népszámlálás nyújt némi támaszt a cigányt anyanyelvüknek vallók számának felvételével. Nincs összehasonlítási alapunk és Marócsán sem találunk

erényeinél fogva még sokáig fog követendő például szolgálni a magyar mezőgazdasági népességnek.” In.: Braun, 1992. 56.

¹¹¹ Kovács, 1989. 93—94.

¹¹² Kodolányi ifj., 1963. 329.

¹¹³ Kiss, 1986. 498.

egyetlen embert sem, aki valamelyik cigány nyelvet anyanyelvének tekintette volna. 1941-ben az Ormánságban összesen 125 ember tartozott a cigányt anyanyelvének tekintők csoportjába: ez a szám hat település között oszlik el,¹¹⁴ legnagyobb hányaduk Kemsén élt. Ismételten Kemsébe botlunk, s természetesen a falukutatók sem nélkülözték a cigányokra való kitérést.¹¹⁵

A horvátokról, mint új honfoglalókról, Kiss Géza szintén említést tesz.¹¹⁶ Megítélésük azonban ellentétes: a falukutatók is erőteljes betelepülésüktől tartanak,¹¹⁷ pedig maguk is utalnak a körükben terjedő egykézésre, s vitalitásuk ernyedéséről ír Erdei is.¹¹⁸ A horvátok száma a korszak egészében kiegyensúlyozott: 57—76 fő között mozog, a szerbek esetében ez a keret a 0—18 fő, de látjuk, hogy abszolút értelemben véve nem jelentős ez a változás sem (valószínű, hogy számukra inkább vonzóbb volt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba való átköltözés, főleg hogy számottevő csökkenésük is 1920-tól figyelhető meg). A többi nemzetiség, mint a szlovák, a román, a sokác, a bunyevác stb. pedig olyan csekély arányban volt jelen, hogy a vitákban még csak utálás szintjén sem fordultak elő.

Mindezek alapján igazolódik tételünk, mely szerint az ormánsági egykézés nemzetiségi vonatkozásában német-kérdés, amelyet a Harmadik Birodalom erőteljes expanziójától való félelem motivált: annak bukása és a németek kitelepítése után jelentőségét elvesztette. A német-kérdés segítette az ormánsági helyzet fókuszba helyezését, ez emelte ki a többi egykés vidék közül és ezért vált ilyen jelentősé az 1930-as években.

¹¹⁴ Bogdása (24 fő), Kákics (25 fő), Kemse (47 fő), Márfa (2 fő), Nagycsány (10 fő), Vajszló (11 fő).

¹¹⁵ „Abban a furcsa, szélsőséges viselkedésben, amelyet a kemseiek a faluban is gyakran feltűnedező cigányság iránt tanúsítottak, a tudat alatt bizonyosan nagy része volt annak a rejtett tiszteletnek és keserű féltékenységnek, amelyet az önmagát kihálásra ítélt fajta az életerőtől minden mostoha körülmény között is duzzadó más faj iránt érez.” In.: Elek, 1936. 53.

¹¹⁶ Kiss, i. m. 498.

¹¹⁷ Elek, 1936. 65.

¹¹⁸ Erdei, 1973. 179.

Összegzés

A rendelkezésre álló terjedelemben egy több látószöveget érvényesítő, hosszabb dolgozattól a népesedésre és a nemzetiségre vonatkozó aspektusokat emeltem ki. Jelen esetben nélkülözni kellett a téma komplexitása¹¹⁹ miatt releváns szerepet játszó kulturális, vallási és erkölcsi, a szintén alapvető gazdasági és szociális jellemzők bemutatását éppúgy, mint a problémákra kínált megoldási javaslatokét: nem került sor a földreform, az örökösödési törvény és a telepítés gondolatának bemutatására sem. Az egykezésnek toposzként való rögzülését igazolja a kérdés utóélete, melyet a szociográfus Fekete Gyula nevéhez köthető, *Éljünk magunknak?* címen megjelent vitaanyag is példáz.

A családrekonstrukcióhoz szükséges további adatbázis-építés mellett tervezem a Ráday Levéltárban fellelhető egyházlátogatási jegyzőkönyvek megvizsgálását éppúgy, mint a Baranya Megyei Levéltárban található tiszti orvosi jelentések, tanácsülési jegyzőkönyvek és idővel további anyakönyvi kerületek anyakönyveinek feldolgozását. A kor sajtóanyaga a helyi sajtó szintjén is sok érdekességet tartogat.¹²⁰

Bár úgy gondolom, témám hosszabb időre elegendő kutatást igényel és biztosít, nem tartom kizártnak, hogy az „ormánsági egyke” fogalma nem több egy végérvényesen meg nem cáfolt, a korabeli publicisztika nyomán megerősödő és elfogadottá váló irodalmi toposznál, amelyet a német terjeszkedéstől való félelem erősített meg. Andorka Rudolf Vajszlóra és Besencére végezte el számításait: ennek a két településnek az eredménye nem elég az Ormánság összes falvára vonatkozó következtetés megtételére, s ezt ő is hangsúlyozta.¹²¹ Illyés Gyula, Fülep Lajos és Kodolányi János neve pedig olyan háttérrel biztosított a kérdésnek, amely kapcsán részben szemléleti kérdéssé vált annak elfogadása vagy elutasítása. Az ormánsági egykezés jelensége folyamatos kutatási témát képez, így bízik benne, hogy kérdéseim idővel választ nyernek.

¹¹⁹ Pickhardt, 1997. VII.

¹²⁰ Weisbart et al. 2008. 235.

¹²¹ Andorka, 2001. c. 63.

Forrás- és irodalomjegyzék

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények, 42. kötet. Budapest, 1912.

A Magyar Koronai Országai 1900. évi népszámlálásának főbb demográfiai eredményei. Különlenyomat a népszámlálási mű I. kötetéből. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények, 69. kötet. Budapest, 1923.

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények, 83. kötet. Budapest, 1932.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 86. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1934. 7., 82.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947.

2001. évi népszámlálás. 6. Területi adatok. 6. 3. Baranya megye. II. kötet. Szerk.: Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 2002.

Központi Statisztikai Hivatal: A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968. Összeállította: Klinger András. Budapest, 1969.

Vajszlói anyakönyvi kerület polgári anyakönyvi másodpéldányai (Baranya Megyei Levéltár, Pécs):

- Születési anyakönyvek, 1895—1923
- Házassági anyakönyvek, 1895—1940
- Halálozási anyakönyvek, 1895—1930

Andorka, 1981. = Andorka Rudolf: A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (XVIII—XIX. század). In.: *Ethnographia* XCII (1981) 1.

Andorka, 2001. b. = Andorka Rudolf: Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. In.: Uő.: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Szerk.: Faragó Tamás. Bp., 2001.

Andorka, 2001. c. = Andorka Rudolf: Az ormánsági születéskorlátozás története. In.: Uő.: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Szerk.: Faragó Tamás. Bp., 2001.

Andorka—Faragó, 2001. = Andorka Rudolf – Faragó Tamás: Az iparosodás előtti (18-19. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. In.: Uő.: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Szerk.: Faragó Tamás. Bp., 2001.

Babits, 1992. = Babits Mihály: Elfogy a magyarság? In.: Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934)*, Bp., 1992.

Braun, 1992. = Braun Róbert: A hivatalos statisztika. In.: Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934)*, Bp., 1992.

Cseh-Szombathy, 2001. = Cseh-Szombathy László—Tóth Pál Péter: *Népesedés és népeségpolitika*. Bp., 2001.

Elek, 1936. = Elek Péter, Gunda Béla et al.: *Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete*. Bp., 1936.

Erdei, 1973. = Erdei Ferenc: *Parasztok*. Bp., 1973.

Féja, 1980. = Féja Géza: *Viharsarok*. Bp., 1980.

Fenyő, 1933. = Fenyő Miksa: *Hitler*. Nyugat, 1933. 17-18. szám,

Fülep, 1992. = Fülep Lajos: Mit mond a szemtanú? In.: Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934)*, Bp., 1992.

Gyáni, 2006. = Gyáni Gábor: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Bp., 2006.

Harsányi, 1992. = Harsányi Gréte: *Egyke*. In.: Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934)*, Bp., 1992.

Illyés, 1992. a. = Illyés Gyula: A magyarság pusztulása. In.: Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934)*, Bp., 1992.

Illyés, 1992. b. Illyés Gyula: Magyarok megmentése. In.: Téglás János (szerk.): Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934), Bp., 1992.

Illyés, 1992. c. Illyés Gyula: Pusztulás. Úti jegyzetek. In.: Téglás János (szerk.): Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934), Bp., 1992.

Juhász, 1975. = Juhász József et al. (szerk.): Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Bp., 1975.

Katona, 1997. = Katona Tamás: Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődése. In.: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896—1995), Bp. 1997.

Kepecs, 1995. = Kepecs József (szerk., KSH): A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi, 1869—1990. III. kötet. (A népszámlálások, valamint a kapcsolódó épület- és lakásösszeírások, illetve háztartás- és családfelvételek hazai gyakorlatának főbb jellemzőit és fogalmait ismertető tanulmányok), Bp. 1995.

Kiss Z. 1991. = Kiss Z. Géza: Ormánysági változások. Fejezetek a 18-19. századi társadalom történetéből. Bp., 1991.

Kiss, 1986. = Kiss Géza: Ormányság. Bp., 1986.

Kitzmann et al., 2002. = Katherine M. Kitzmann et al.: Are Only Children Missing Out? Comparison of the Peer-Related Social Competence of Only Children and Siblings. *Journal of Social and Personal Relationships* 2002. 19.

Klinger, 1996. = Klinger András: Demográfia. Bp., 1996.

Klinger, 1997. = Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In.: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896—1995), Bp. 1997.

Kodolányi ifj., 1960. = Kodolányi János, ifj.: Ormányság. Bp., 1960.

Kodolányi ifj., 1963. = Kodolányi János, ifj.: Ormánysági néptudományi kutatások, 1962. In.: Kodolányi János—ifj. Kodolányi János: Baranyai utazás, Bp., 1963.

Kodolányi, 1963. a. = Kodolányi János: A hazugság öl. Memorandum Huszár Károlyhoz, a képviselőház alelnökéhez. Budapest, 1927. In.: Kodolányi János—ifj. Kodolányi János: Baranyai utazás, Bp., 1963.

Kodolányi, 1963. b. = Kodolányi János: Baranyai utazás. Bp., 1934.

Kodolányi, 1975. = Kodolányi János: Szép Zsuzska. In.: Uő.: Szép Zsuzska, Bp., 1975.

Kotics, 2010. = Kotics József: A női szerepek változása Tiszainokán. In.: Hegedűs Krisztián et al. (szerk.): Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón. Szolnok, 2010.

Kovács, 1935. = Kovács Imre: Hulló Magyarország. *Válasz*, 1935. 7—8. sz.

- Kovács, 1989. = Kovács Imre: A néma forradalom. Bp., 1989.
- Kovács, 2003. = Kovács Imre: Hogyan él a magyar nép? In.: Uő., Tanulmányok 1935—1947. Szerk. Szabó A. Ferenc, Bp., 2003.
- Krász, 2003. = Krász Lilla: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Bp., 2003.
- Liu, 2008. = Fengshu Liu: Negotiating the filial self. Young-adult only-children and intergenerational relationships in China. *Young. Nordic Journal of Youth Reseach*, 16:4 (2008), 409—430.
- Livi-Bacci, 1999. = Livi-Bacci, Massimo: A világ népességének rövid története. Bp., 1999.
- Malthus, 1982. = Malthus, Thomas Robert: Tanulmány a népesedés törvényéről. In.: Népeségrobbanás – egyke. Bukarest, 1982.
- Mátay, 2006. = Mátay Mónika: Törvényszéki játszmák: válás Debrecenben, 1793—1848. Debrecen, 2006.
- Németh, 1992. = Németh Imre: Költő és statisztikus. In.: Téglás János (szerk.): Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934), Bp., 1992.
- Neupert, 2005. = Ricardo Neupert: Some Demographic Measures from a Child's Perspective : Its application to the Cambodian population. *Childhood* 2005. 12.
- Pickhardt, 1997. = Carl E. Pickhardt: Keys to Parenting the only Child, New York, 1997.
- Semlyén, 1982. = Semlyén István: Két tiszteletes meg a számítógépek. In.: Népeségrobbanás – egyke. Bukarest, 1982.
- Szabó Sándor, 1992. = Szabó Sándor: A magyarság pusztulása. In.: Téglás János (szerk.): Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933—1934), Bp., 1992.
- Szabó Zoltán, 1986. = Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Bp., 1986.
- Weisbart et al., 2008. = Cindy E. Weisbart et al.: Child and Adult Victimization: Sequelae for Female Caregivers of High-Risk Children. *Child Maltreat* 2008. 13.
- Wrigley, 1973. = E. A. Wrigley: Népesedés és történelem. Bp., 1973.
- Zaicz, 2006. = Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok eredete, Bp., 2006.

Mellékletek

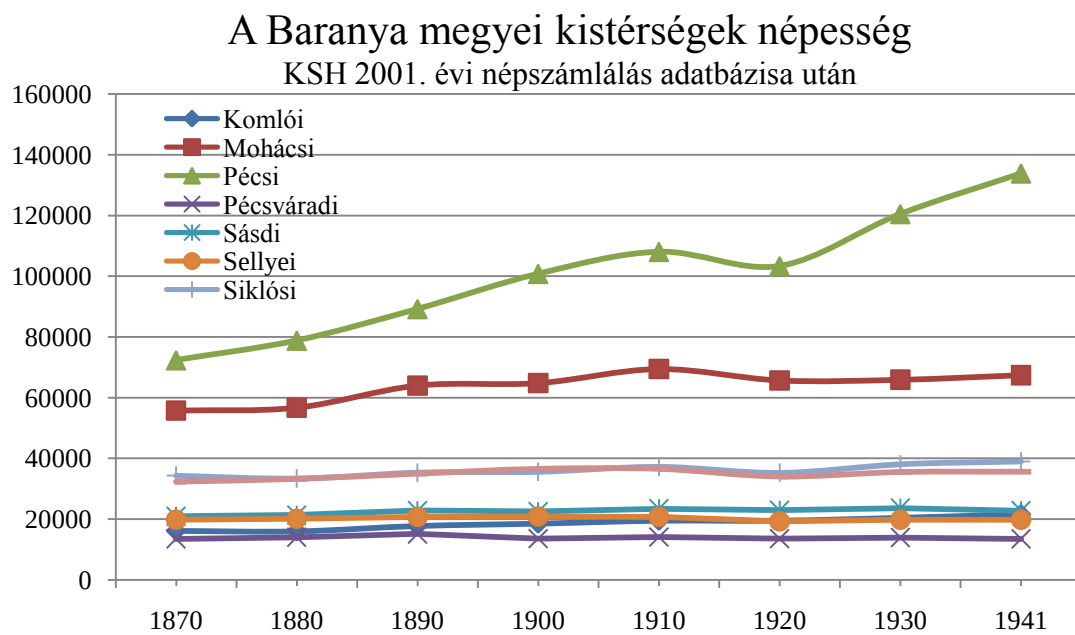
1. sz. melléklet

Baranya vármegye és az Ormánság kiterjedése

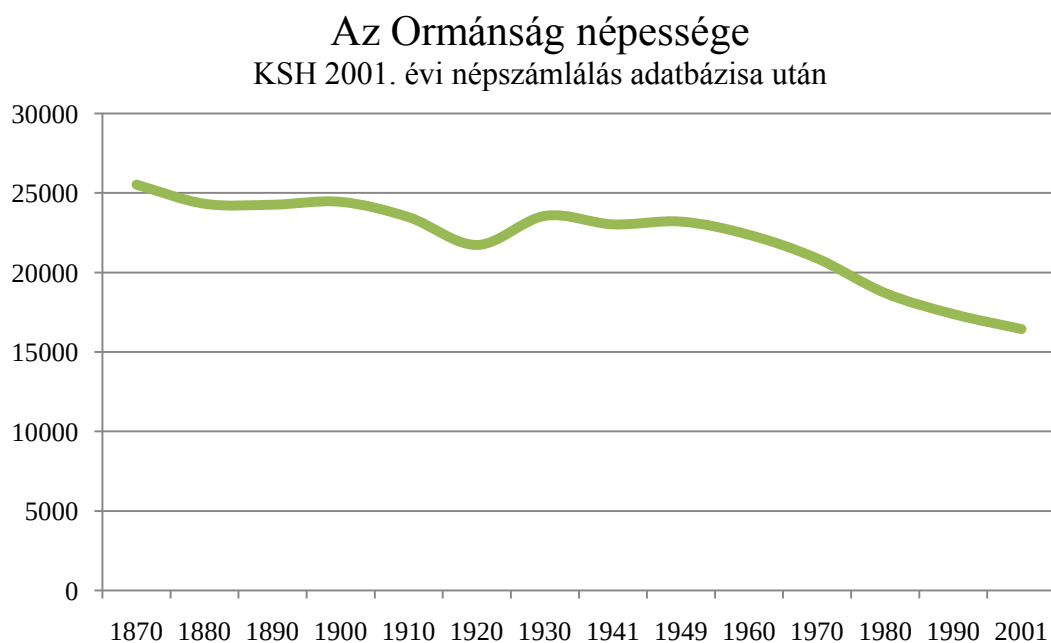
Czakó István: Baranya vármegye térképe, 1927. (Feketével körülhatároltam az Ormánságot.)

2. sz. melléklet

3. sz. melléklet

4. sz. melléklet

Az Ormánság népessége az egyes településekre lebontva

KSH 2001. évi népszámlálás adatbázisa után

TELEPÜLÉS	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Adorjás	311	318	309	306	306	329	327	329	304	260	246	233	180	184
Baranya-hídvég	479	434	414	501	388	369	369	375	274	307	288	271	203	234
Besence	958	332	364	339	345	267	252	242	250	229	182	165	162	148
Bogádmindszent	501	462	503	487	454	426	625	670	730	730	550	502	441	436
Bogdása	993	930	1000	999	895	778	716	648	687	579	561	440	341	350
Cún	517	517	456	462	467	476	600	550	576	653	517	343	265	258
Csányoszló	1224	1151	1170	1198	1149	1006	943	1003	1157	986	948	885	784	762
Diósvizsló	686	673	727	701	718	754	874	894	942	866	850	739	754	706
Drávacsehi	426	413	359	387	354	329	402	423	339	327	291	249	234	254
Drávacsepely	456	439	437	457	414	374	416	393	405	351	358	303	253	239
Drávafok	1124	1035	1020	920	813	798	789	738	813	747	697	655	580	525
Drávaiványi	648	643	622	601	487	455	442	387	374	334	311	279	244	250
Dráva-palkonya	687	644	625	716	640	507	497	519	460	437	442	380	327	277
Drávapiski	283	287	264	260	246	209	215	198	190	165	145	141	119	94
Dráva-szabolcs	510	459	473	447	642	530	695	763	535	580	649	728	726	764
Dráva-szerdahely	409	350	357	334	312	327	319	288	283	270	285	257	230	218
Gyöngyfa	437	397	368	166	187	145	352	306	307	253	197	176	118	138
Hirics	644	699	685	669	702	563	554	555	475	510	380	286	263	238
Ipacsfa	466	437	405	389	417	358	361	385	349	342	309	272	248	218
Kákics	580	516	547	550	612	606	539	517	510	472	315	289	284	235
Kémes	454	463	454	470	421	434	444	521	577	538	509	547	551	561
Kemse	352	378	375	353	400	298	368	341	330	208	183	131	102	68
Kisszent-márton	439	491	475	338	315	269	380	402	502	516	481	345	305	305
Kórós	683	726	716	717	677	614	604	516	535	484	303	264	244	241
Kovácskida	364	416	382	392	385	325	419	438	442	364	325	300	280	302
Lúzsok	652	393	350	338	329	310	289	242	259	235	250	219	231	212
Magyarmecske	566	597	616	570	564	526	533	492	556	461	372	340	322	331
Márfa	270	215	255	247	231	237	283	291	263	241	239	214	200	244
Markóc	266	324	246	250	229	203	502	185	179	181	130	85	89	67
Marócsa	311	333	381	429	399	362	345	341	309	290	249	186	147	120
Mónosokor	78	102	100	116	119	97	101	94	89	93	69	n. a.	n. a.	n. a.
Nagycsány	321	299	311	309	251	257	252	239	247	222	202	167	158	162
Okorág	520	711	665	938	403	326	337	326	343	508	413	291	227	188
Páprád	345	298	308	324	351	370	365	339	336	341	335	264	232	205
Piskó	572	540	550	547	467	411	423	466	502	475	396	331	286	299
Rádfalva	618	617	609	654	578	529	588	556	556	487	358	309	233	235
Sámód	350	337	316	301	302	290	283	293	291	320	325	236	256	227
Sellye	1558	1566	1652	1840	2097	2023	2164	2058	2240	2499	2801	3254	3293	3220
Sósvertike	481	454	451	430	458	393	384	375	360	343	295	262	232	220
Szaporca	558	505	520	523	455	462	503	556	520	496	457	354	292	266
Terehegy	546	472	466	465	452	455	465	471	503	493	638	n. a.	n. a.	n. a.
Tésenfa	367	364	393	402	383	365	427	395	424	402	343	289	237	224
Vajszó	1187	1216	1205	1254	1373	1393	1604	1732	1731	1806	1786	1938	2049	2020
Vejtő	475	535	523	491	439	416	450	414	425	376	369	297	248	207
Zaláta	856	843	847	862	858	768	767	768	730	597	539	496	423	n. a.
ÖSSZESEN	25528	24331	24271	24449	23484	21739	23567	23034	23209	22374	20888	18712	17393	16452

5. sz. melléklet

Az ezer férfira eső nők száma az Ormánságban

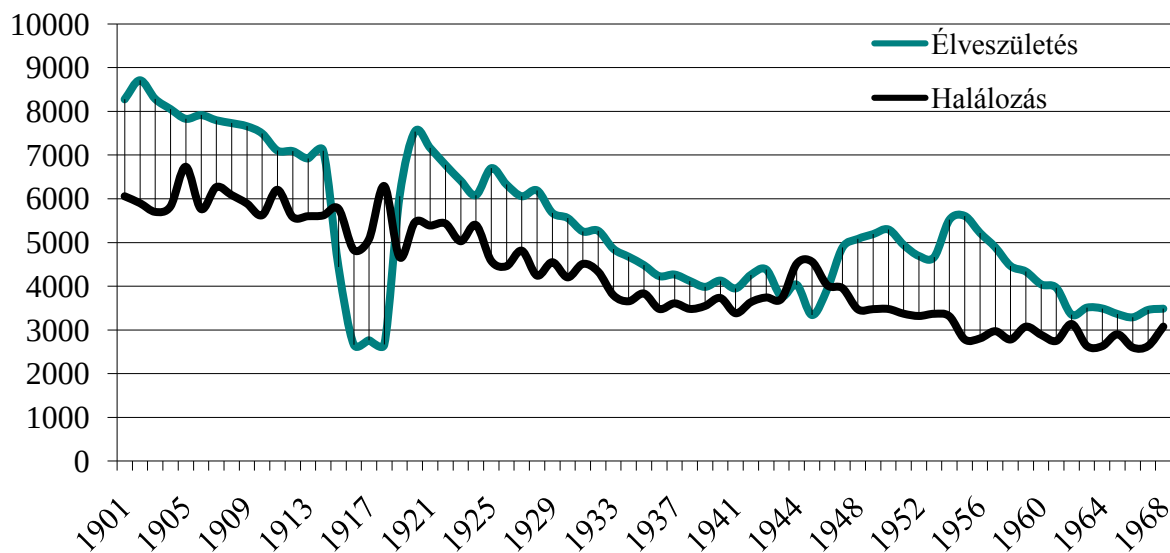
a vonatkozó népszámlálások adatai után

Év	Nők
1900	1013
1910	1021
1920	1055
1930	1032
1941	1034

6. sz. melléklet

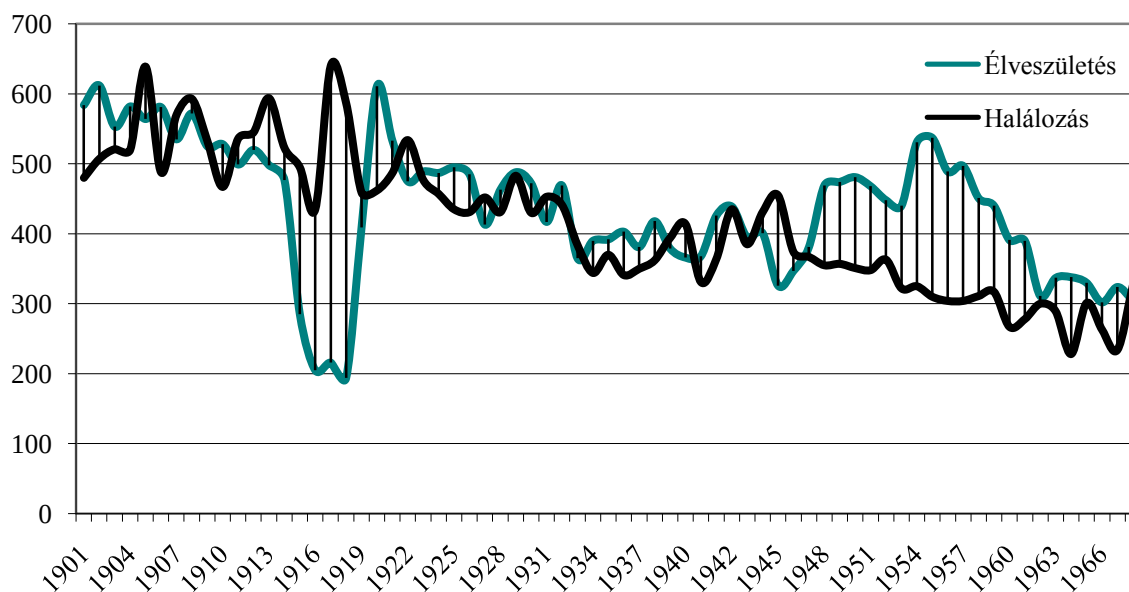
Baranya megyei élvészületések és halálozások

a vonatkozó népszámlálások adatai után

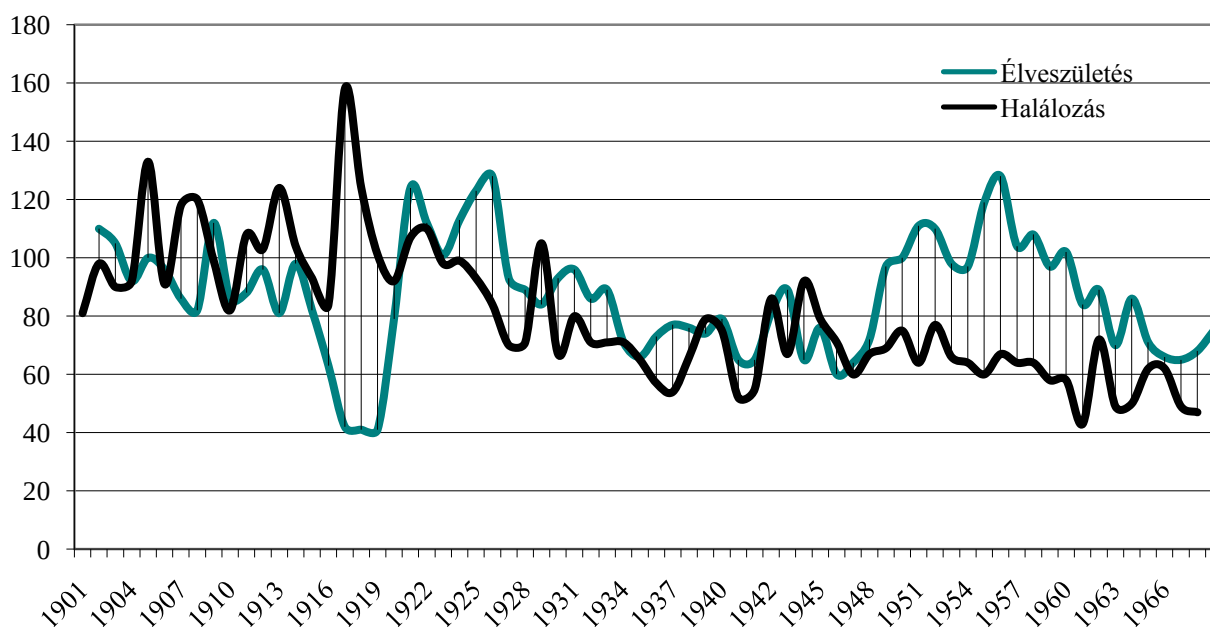
7. sz. melléklet

Ormánsági elveszületés és halálozás a vonatkozó népszámlálások adatai után

8. sz. melléklet

A vajszlói anyakönyvi kerület elveszületési és halálozási adatai a vonatkozó népszámlálások adatai után

9. sz. mellékletek

A családi állapot százalékos megoszlása az Ormánságban

a vonatkozó népszámlálások adatai után

	Lakosság	Ebből			
	száma	nőtlen	házas	özvegy	elvált
1900	24887	42%	49%	9%	0%
1910	23954	40%	50%	9%	0%
1920	22683	39%	50%	11%	1%
1930	23786	41%	49%	10%	1%
1941	23065	41%	50%	10%	1%

A 15 évnél idősebb nőtlenek százalékos aránya az Ormánságban

a vonatkozó népszámlálások adatai után

	nőtlen	
	összes	15+
1900	42%	17%
1910	40%	16%
1920	39%	21%
1930	41%	23%
1941	41%	17%

A házasságkötési életkor megoszlása
a vajszlói anyakönyvi kerületben
a kerületi anyakönyvek adatai után

A házasságkötési életkor számszerű megoszlása

<i>Férfi</i>									
	1895*- 1899	1900- 1904	1905- 1909	1910- 1914	1915- 1919	1920- 1924	1925- 1929	1930- 1934	1935- 1939
15-19 év	5	9	7	6	2	8	3	5	2
20-24 év	45	68	53	38	41	58	47	40	24
25-29 év	38	89	68	44	32	42	37	40	54
30-34 év	11	15	13	17	12	24	13	15	26
35-39 év	5	3	11	5	8	7	18	7	9
40-44 év	1	3	3	3	1	6	1	4	4
45-49 év	2	0	1	4	3	4	5	1	4
50-54 év	1	1	6	1	4	4	0	0	2
55-59 év	0	3	0	2	1	4	1	3	1
60-64 év	0	2	1	1	0	1	1	1	1
65-69 év	0	1	0	0	1	0	1	0	0
70-74 év	0	0	0	1	0	0	0	0	1

<i>Nő</i>									
	1895*- 1899	1900- 1904	1905- 1909	1910- 1914	1915- 1919	1920- 1924	1925- 1929	1930- 1934	1935- 1939
15**-19 év	39	83	72	54	29	59	36	33	44
20-24 év	43	73	23	34	47	56	52	45	35
25-29 év	18	18	10	13	15	21	15	21	23
30-34 év	3	8	3	8	4	9	6	10	12
35-39 év	3	4	0	6	3	2	10	2	7
40-44 év	0	3	2	1	2	3	3	1	5
45-49 év	1	1	2	2	3	5	4	1	1
50-54 év	1	3	0	3	1	1	2	2	0
55-59 év	0	0	2	1	1	1	0	1	1
60-64 év	0	0	0	0	0	0	0	1	1
65-69 év	0	1	0	0	0	0	0	0	0
70-74 év	0	0	0	0	0	0	1	0	0

*1895 októberétől

**Egy 13 és egy 14 éves menyasszonnyal

	Házasságkötési átlagéletkor		
	átlag	medián	módusz
	<i>Férfi</i>		
1895*-1899	26,1	25	25
1900-1905	26,7	25	25
1906-1909	27,6	25	24
1910-1914	28,2	25	25
1915-1919	28,4	26	24
1920-1924	28,8	26	24
1925-1929	29,2	26	24
1930-1934	27,6	26	24
1935-1939	29,5	28	25
	<i>Nő</i>		
	átlag	medián	módusz
	<i>Nő</i>		
1895*-1899	22,2	20	19
1900-1905	22,2	20	18
1906-1909	22,5	20	18
1910-1914	23,3	20	18
1915-1919	24,0	22	20
1920-1924	23,6	21	19
1925-1929	24,8	21	20
1930-1934	24,1	21	20
1935-1939	24,6	23	18

*1895 októberétől

11. sz. melléklet

Az vajszlói anyakönyvi kerületben kötött házasságok lakhely szerinti megoszlása a kerületi anyakönyvek adatai után

Lakhely							
	Azonos	Eltérő					
		Összesen	Ormánság	Baranya	Magyaró.	Külföld	Egyéb
1895*-1899	45%	55%	39%	11%	2%	1%	2%
1900-1904	41%	59%	38%	14%	2%	2%	3%
1905-1909	36%	64%	39%	17%	6%	3%	1%
1910-1914	52%	48%	32%	11%	4%	1%	0%
1915-1919	56%	44%	30%	5%	3%	4%	2%
1920-1924	61%	39%	20%	13%	4%	2%	0%
1925-1929	58%	42%	16%	20%	5%	0%	1%
1930-1934	63%	37%	19%	9%	4%	1%	3%
1935-1939	65%	35%	14%	13%	6%	0%	2%
Összesen	52%	48%	28%	13%	4%	2%	1%

*1895 októberétől

Születési korcsoportok a vajszlói anyakönyvi kerületben

a kerületi anyakönyvek adatai után

Születési korcsoportok							
<i>Apa</i>							
	1895*-1899	1900-1904	1905-1909	1910-1914	1915-1919	1920-1924	1925-1929
15-19 év	0	5	7	3	2	11	4
20-24 év	28	62	45	45	27	126	61
25-29 év	90	139	127	102	49	120	121
30-34 év	97	109	84	91	41	83	62
35-39 év	52	81	64	62	32	67	46
40-44 év	39	52	40	21	14	20	36
45-49 év	15	27	12	14	7	11	13
50-54 év	4	9	5	5	5	8	7
55-59 év	1	1	3	2	2	1	0
60-64 év	1	0	1	0	1	0	0
65-69 év	0	0	0	0	1	0	0
nincs adat	53	51	42	26	38	29	40

<i>Anyá</i>							
	1895*-1899	1900-1904	1905-1909	1910-1914	1915-1919	1920-1924	1925-1929
15-19 év	38	78	55	49	27	84	59
20-24 év	107	163	137	122	61	185	133
25-29 év	106	114	89	106	63	112	95
30-34 év	69	93	75	48	34	64	60
35-39 év	43	67	60	36	25	19	32
40-44 év	10	18	11	7	7	9	9
45-49 év	3	2	3	2	2	2	2
nincs adat	4	1	0	1	0	2	1

*1895 októberétől

A nyers elveszületési arányszám az Ormánságban

TELEPÜLÉS	1910	1920	1930	1941
Adorjás	19,6	30,4	18,3	12,2
Branyahídvég	18,0	32,5	27,1	13,3
Besence	17,4	26,2	0,0	4,1
Bogádmindszent	41,9	18,8	30,4	17,9
Bogdása	21,2	24,4	12,6	15,4
Cún	17,1	33,6	21,7	20,0
Csányoszró	19,1	13,9	11,7	11,0
Diósvízló	12,5	22,5	18,3	15,7
Drávacsehi	14,1	27,4	7,5	14,2
Drávacsepely	16,9	37,4	24,0	10,2
Drávafok	23,4	35,1	15,2	4,1
Drávaiványi	22,6	30,8	11,3	10,3
Dravapalkonya	12,5	23,7	28,2	17,3
Dravapiski	4,1	19,1	14,0	25,3
Drávaszabolcs	34,3	37,7	18,7	18,3
Drávaszerdahely	12,8	18,3	6,3	6,9
Gyöngyfa	48,1	41,4	31,3	35,9
Hirics	18,5	30,2	21,7	12,6
Ipacsfa	26,4	19,6	24,9	13,0
Kákics	26,1	31,4	24,1	15,5
Kémes	23,8	34,6	22,5	15,4
Kemse	27,5	33,6	24,5	26,4
Kisszentmárton	12,7	26,0	10,5	12,4
Kórós	20,7	39,1	23,2	23,3
Kovácsbida	39,0	21,5	16,7	25,1
Lúzsok	6,1	29,0	17,3	8,3
Magyarmecske	30,1	26,6	18,8	20,3
Márfa	4,3	25,3	0,0	6,9
Markóc	74,2	83,7	17,9	43,2
Marócsa	7,5	22,1	20,3	5,9
Mónosokor	129,3	42,0	61,9	10,6
Nagycsány	8,0	38,9	15,9	33,5
Okorág	24,8	24,5	5,9	12,3
Páprád	25,6	32,4	21,9	32,4
Piskó	10,7	24,3	26,0	23,6
Rádfalva	19,0	22,7	25,5	16,2
Sámod	29,8	24,1	24,7	6,8
Sellye	25,8	27,2	23,1	13,1
Sósvertike	21,8	28,0	28,6	29,3
Szaporca	15,4	21,6	21,9	16,2
Terehegy	24,3	22,0	12,9	21,2
Tésenfa	13,1	19,2	28,1	7,6
Vajszó	24,0	30,2	27,4	13,9
Vejti	11,4	26,4	13,3	19,3
Zaláta	23,3	27,3	15,6	15,6
ÁTLAG	24,0	29,0	19,8	16,7

14. sz. melléklet

A halálozás százalékos megoszlása a vajszlói anyakönyvi kerületben
a kerületi anyakönyvek adatai után

	0-1 év		1-4 év		5-9 év		10-19 év		20-29 év		30-39 év		40-49 év		50-59 év		60-69 év		70-79 év		80 és több	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1895*-1899	13%	8%	4%	3%	2%	2%	3%	4%	4%	2%	2%	2%	3%	4%	3%	7%	6%	7%	10%	5%	5%	
1900-1904	13%	12%	2%	4%	3%	1%	2%	1%	2%	3%	2%	3%	2%	1%	5%	5%	6%	7%	7%	8%	5%	6%
1905-1909	11%	9%	5%	3%	2%	2%	2%	2%	2%	3%	3%	2%	3%	1%	4%	1%	5%	7%	10%	9%	7%	7%
1910-1914	10%	8%	4%	3%	1%	1%	1%	2%	3%	3%	2%	2%	2%	1%	4%	1%	9%	10%	8%	10%	4%	6%
1915-1919	5%	7%	4%	0%	1%	2%	3%	4%	6%	4%	6%	2%	4%	3%	3%	2%	5%	8%	10%	8%	7%	6%
1920-1924	20%	12%	3%	2%	0%	1%	2%	1%	2%	5%	2%	2%	2%	3%	5%	3%	6%	7%	8%	7%	5%	6%
1925-1929	13%	12%	3%	2%	1%	0%	1%	1%	1%	3%	1%	1%	3%	2%	2%	4%	8%	7%	9%	13%	7%	7%

*1895 októberétől